

113319

LAKY DEZSÖ

NÉPESEDÉSPOLITIKA

K I N C S E S T Á R 65

NÉPESEDÉSPOLITIKA

IRTA

LAKY DEZSŐ

műegyetemi ny. r. tanár

BUDAPEST, 1933

KIADJA A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

113319

TARTALOM

	Oldal
I. A népszaporodás képe	3
II. A népszaporodás tényezői	8
III. A demográfia módszerei	12
IV. A népmozgalom fejlődése	21
V. A tegnap politikája	29
VI. A malthusianizmus	35
VII. Zuhanó születési szám	44
VIII. Okok és hatások	49
IX. A születések szabályozása	53
X. Mennyiségi politika	63
XI. Adó- és egyéb kedvezmények	70
XII. Minőségi politika	76
Irodalmi tájékoztató	78
Név- és tárgymutató	79

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
SZEKCIÓ

A Magyar Szemle Társaság tulajdonában levő
„Old Kenntonian Style” anyadúccokkal szedte és nyomta
a Tipográfiai Műintézet, Budapest, V. Bátor-utca 18

NÉPESEDÉSPOLITIKA

I

A NÉPSZAPORODÁS KÉPE

A Nemzetek Szövetségének legújabb évkönyve *Annuaire Statistique de la Société des Nations* 1931/32), a világ népességének számát 2 milliárd és 12.8 millió lélekre becsüli. Ennek a roppant nagy embertömegnek a zöme Ázsiában él: 1 milliárd és 103.3 millió lélek. A mi Európánk lakossága 505.7 millió fő. Amerika északi és déli földtekéjén 251.5 millió ember tölti be sorsát. Afrikára 142.4 millió esik. Oceániában sokkal több levegő jut egy-egy lakosra; területe majdnem akkora, mint öreg világrézsünké, de lakóinak száma a 10 milliót sem éri el.

Csodálatos számok ezek. De még inkább megfog bennünket az erejük, ha akárcsak a közelmúltba pillantunk vissza. A jeles svéd Sundbärg híres forrásmunkája szerint (*Aperçus statistiques internationaux*) századunk elején — 1906 körül — még csak 1 milliárd és 647.5 millió fő lehetett az egész glóbusz népessége. Negyedszázad pergett le, közben az irtózatos világháború, mely az emberek millióit pusztította el, vagy akadályozta meg születésüket és a nap fényét közel négyszáz millióval több ember keresi most kortársaival együtt, mint akkor.

A népesség számát illető megfigyelések csak azóta hálózják be egyre jobban földünk egész terüle-

tét, mióta a nemzetközi statisztika fejlődésével szinte természetessé vált a törekvés, hogy ismerjük meg annak a nyüzsgő embertömegnek a nagyságát és mozgási irányait, melyet élete a világnak bármely részében a földhöz köt.

Persze a kívánság felvetődése nem jelenti annak a tökéletes teljesülését.

A mult század elejétől kezdve — legalább Európára nézve — mégis elég hitelesen lehet számot adni arról, hogy a vezető kontinensen mennyi ember tömörült. Sundbärg — a legmegbízhatóbb források alapján — 1800-ban 187.7 millió lélekben jelölte meg a világrészünk népességét. Ötven évvel később már 266.2 millióról beszél. A századfordulókör 400.6 millióról. A közvetlen tegnap népességi számait előbb idéztük.

Európa népessége káprázatos arányokban növekedett. A XIX. század első felében 42%-kal. Azután 1900-ig 50%-kal. A legutóbb eltelt 30 év alatt is 26.4%-kal s a szaporodásnak ez az ereje valójában semmivel sem maradt mögötte annak, melynek a száz évvel korábban élő generációk tanúi lehettek.

A szaporodás képe talán még meggyőzőbb, ha egyik-másik államot illetőleg külön is vizsgálat tárgyává tesszük azt:

Állam megnevezése	Népesség száma ezrekben			
	1800	1850	1900	1930
Anglia és Írország ..	16.526	27.901	42.191	45.987
Belgium	3.000	4.383	6.694	8.092
Bulgária	2.200	2.700	3.744	5.944
Dánia	982	1.506	2.544	3.559
Franciaország .. .	26.900	34.907	38.962	41.800
Finnország	1.050	1.637	2.625	3.390
Hollandia	2.150	3.096	5.179	7.921
Magyarország .. .	10.000	13.450	19.255	8.684
Németország	24.500	35.397	56.367	64.484

(Folyt. az 5. lapon)

(A 4. lap folyt.)

Állam megnevezése	Népesség száma ezrekben			
	1800	1850	1900	1930
Norvégia	883	1.400	2.243	2.811
Olaszország	18.124	23.900	32.475	41.100
Oroszország	39.000	60.000	109.700	127.030
Románia	2.600	3.900	6.200	18.025
Spanyolország	12.000	14.700	18.618	23.581
Svédország	2.347	3.483	5.136	6.142
Svájc	1.750	2.400	3.315	4.077
Szerbia (Jugoszlávia)	900	1.250	2.494	13.880

A régebbi adatokat ez alkalommal is Sundbärg forrásművéből merítettük. Egyéb okok mellett azért is, mert az ő számításai azonos államterületekre vonatkoznak. A világháború — s már az azt megelőző Balkán-konflagráció is — alaposan feldúlták Európa megszokott térképét. Minthogy azonban nincsen módunk minden országra vonatkozólag mai területük egykori népességét megállapítani, a Sundbärg-féle adatok melé — melyek az 1900. évben megrögzített helyzetnek megfelelően dolgozták fel a népszámlálások vagy egyéb feljegyzések anyagát — a legújabb időpontban ismét a Nemzetek Szövetségének évkönyvét használtuk fel.

Szemlénk tehát bizonyos értelemben csonka: helyesebbnek látszik, ha egyelőre csak a XIX. század népességtörténeti eseményei alapján ejtjük meg a számításokat az egyes államok népessége szaporodásának gyorsaságára nézve:

Szaporodási %	1800-1900	Szaporodási %	1800-1900
Anglia	155	Németország	130
Belgium	123	Norvégia	154
Bulgária	71	Olaszország	79
Dánia	159	Oroszország	181
Franciaország	45	Románia	139
Finnország	150	Spanyolország	55
Hollandia	141	Svédország	119
Magyarország	93	Svájc	89
Szerbia	177		

A három Balkán-állam népessége növekedésének arányszáma talán nem egészen pontos: lakosságuk 1800. évi számának megállapítása nem nyugodhatott a legszilárdabb alapon.

De a többi állam adatai annál frappánsabbak a népességi kérdés szempontjából. Keleten ott örvénylett az orosz nép félelmetes szaporodása. Északon és észak-nyugaton szinte versenyre kelt a misztikus orosz erőkkal sereg kis állam mellett Anglia rohamos előretörése. Közép-Európa az átmenetet alkotta a kontinens délnyugati részei felé, ahol a lakosság élénk temperamentumával szöges ellentétben állott a népszám lassu emelkedése. Mint kialvóban levő csillag, pislákol az amúgy is szélsőségesen eltérő arányszámok mögött Franciaországé.

De lett légyen a szaporodás mérve rohamos, vagy csak mérsékelt: az eredmény mindenütt közös volt. Embermilliók sarjadtak ki szerte Európában a földből s a nemzetek csaknem nemes vetélkedésben mérköztek egymással azért, hogy az iram, melyben népességük száma nő, náluk legyen élesebb. Amint egykor Róma, melynek katonára volt szüksége, áhította a nagyobb népességet: úgy teremtette meg a modern kapitalizmusra támaszkodó hatalmas gazdasági fellendülés a feltételeket arra, hogy a XIX. és a XX. század fordulóján az európai ember, — akinek életkörülményei is sokkal jobbak lettek — akkora család tagja volt, népi hozátartozása révén, melyhez képest száz évvel korábban csak csenevész törzsek tenyésztek. A XVII. század politikai arithmetikusai sokat vesződtek annak kiszámításával, hogy a népesség száma mikor kétszereződik meg: apa és unoka időbeli távlatában most testet öltött a csoda.

Pedig a XIX. század — s az azóta eltelt idők — népességi fejlődésének klasszikus példáit nem is Euró-

pában leljük meg. Egyéb világrészek távoleső országaiban kirobbanásszerű volt az evolúció:

Állam megnevezése	Népesség száma ezrekben			
	1800	1850	1900	1930
Japán		33.301 ¹	46.732	64.700
Britt-India		206.162 ¹	294.361	352.370
Kanada	582 ²	1.842	5.371	10.290
Észak-Am. Egyes. Áll.	5.308	23.192	76.149	123.630
Brazília	3.250	7.755 ³	14.934	41.079
Argentína	311	1.210 ³	7.122 ⁴	11.447
Chile		1.439	3.755	4.294

Ázsia népének szaporodása döbbenetes, — annál inkább az, mert szinte teljeségében belső erőkre támaszkodik. Amerika államainak lakossága még tünevényesebb arányokban nőtt meg: de ott más világrészek — főként Európa — fölös népességének odaözönlése teremtette meg az alapot, melyből a fantasztikus eltolódások kiindultak.

Lapozzuk fel azonban a Nemzetek Szövetségének többször idézett évkönyvét néhány oldallal hátrább, mint ahonnan a népességi adatokat merítettük. Van valami keserű irónia abban, hogy a demográfiai adatokhoz közvetlenül csatlakoznak azok, amelyek a munkanélküliség nagyságát világítják meg.

Amint az Észak-Amerikai Egyesült Államok felől Európa felé terjeszkedő nagy gazdasági válság hulláma kontinensünkön partot ért, elborított minden államot, — nem kimélt egyetlen nemzetgazdaságot sem. Nyomában járt a munkanélküliség fokozódása, s aki a munkanélküliség megmérésének módszereit ismeri, nem állíthatja, hogy a Nemzetek Szövetségének részleteiben is fekete felhőket alkotó adatai a munkanélküliség igazi mélységeit eléri. A világ népes-

¹ 1870, ² 1820, ³ 1860, ⁴ 1910. évi adatok.

ségének előbb-láttuk szaporodása semmi esetre sem volt oka a gazdasági válság megjelenésének és kiszélesülésének. De a gazdasági válság minden bizonynyal felelős azért, hogy világszerte milliónyi tömegek megélhetése vált kritikussá, nagyon bizonytalanná.

II

A NÉPSZAPORODÁS TÉNYEZŐI

A népesség száma fejlődésének — ha az egyes országokon belül vesszük vizsgálat alá — első, másodrendű és kevésbé fontos egyéb tényezői vannak. Elsőrendű tényezők: a születés és a halál. Születés nélkül nincs élet, — és nincs halál sem. A halál távolítja el a népességből a fáradtakat, az öregeket, a gyengéket és kisebb ellenállóképességűeket s ezzel egyengeti a népesség kicserélődésének örökös útját. A népesség tulajdonképen soha sincs tökéletes nyugalmi állapotában. Szakadatlan sorban kelnek életre a friss csirák és sorvadnak el, roppannak össze, a régi fák.

De a népesség és a népesedés (a fejlődő, változó népesség) kérdéseivel foglalkozó tudomány: a népesedéstan, melyet egyébként a gyakorlati célokat követő, de vele lépten-nyomon egybefonódó népességi (népesedési) politikával szemben a népességi tudomány (demográfia, demológia) elméletének is szoktak nevezni, az elsőrendű tényezők közé vehetné a házasságkötéseket is: annál inkább, minél világosabb körvonalakban bontakoznak ki a már korábban kötött házasságok belső életében a gyermeklétszám tudatos korlátozásának akár erőszakos, akár egyszerűbb eszközei, — akár pedig a higgadt mérlegelés.

A házasságkötések mégis (a születésekkel és a halálozásokkal szemben) a népesség felépítésének csak közvetett tényezői. A vándormozgalomnak a népes-

ség számát illető irányánál nem ennyire könnyü a döntés. Az egész világ népességét közös törzshöz tartozónak tekintve, az emberiségnek ide-oda hullámozása a népesség számának alakulására semmi néven nevezendő hatással sincs. Ha csak annyiban nem, hogy a megváltozott gazdasági és társadalmi feltételek következtében az elvándorlás, illetőleg az odavándorlás által érintett területrészekben megváltozik a szaporodás energiája, — ellanyhul vagy megélenkül.

Egyes országokon belül azonban annál jellegzetesebb hatásokat válthat ki a vándormozgalom uralkodó irányzata és kisebb-nagyobb hullámozása: rombolás vagy kibuggyanó termelő munka járhat nyomában. Ki ne emlékeznék arra a szörnyü pusztulásra, amely Írország népességét a kivándorlás révén annyira megritkította? S lehetnének-e az Észak-Amerikai egyesült Államok — vagy akár Brazília — birtokosai mai népességüknek, ha gazdasági életük mágnesként nem vonzotta volna magához az embermilliókat, melyek jobb sorsukat keresték a tengeren túl? A ki- és bevándorlás tehát az egyes államok népszaporodásának esetleg szembeötlően fontos tényezője. De elsősorban csak a népesség valóságos szaporodásának.

Különbséget kell tenni ugyanis természetes és valóságos (tényleges) szaporodás között. Az első az egyes államok születési és halálozási mozgalmának a különbözete. Ez a különbözet nem mindig pozitív. A háborús esztendőkklasszikus korszaka voltak a negatív népszaporodású időknek. Ilyen esetekben a népesség fogyásáról beszélünk. Ha nem rendkívüli események idézték azt elő, — mint pl. háború, mely a véres veszteségeken kívül a születési mozgalmat is elfojthatja, vagy váratlanul megjelenő járványok, mint pl. az 1873. évben Magyarországon is dühöngő

kolera, — hanem szokványképpen mutatkozik: a nemzet életének gyökereit rágja.

A népesség fogyása az utolsó századokban azonban inkább csak szörványos jelenség volt. A modern idők közegészségügyi viszonyai mellett szinte az utópiák világába szorult vissza a népesség olyan szörnyű megrázkódtatása, aminő nem is egy ízben fordult elő a középkorban a hirhedt pestis-járványok emberpusztításai miatt, mikor a lakosság harmadát vagy felét irtotta ki az élők sorai közül a borzalmas kór. De meg: bármily rettenetes volt a világháború, a népesség egyeteméhez képest sokkal kevesebb embert semmisített meg, mintsem az elmúlt századok nagy háborúi. Pl. a harminc éves háború.

A szaporodás karakterisztikus képe tehát az, mikor a születések és a halálesetek számának összehasonlítása születési felesleggel zárul. Ilyen esetekben sajátlagos értelemben vett természetes népszaporodásról, a népesség számának növekedéséről van szó. Egészséges erkölcsök, a jövőbe vetett bizalom és fejlődő gazdasági élet mellett azt kellene várnunk, hogy a népesség száma ilyen értelemben szaporodik, — és többé-kevésbé egyenletesen is. A természetes szaporodás vonala azonban gyakran nem igazodik a várakozásokhoz.

A népszaporodás kérdése a népek életének olyan súlyos jelentőségű problémája, hogy rendszerint évről-évre figyelemmel kísérik.

Évtizedek emelkedő születési mozgalmát évtizedek gyengülő tempója követi. S van idő, amikor a mélypontról tör ismét fel magasra a születések gyakorisága. Múló, átmeneti hanyatlás éppen olyan kevésbé ad jogcímet arra, hogy fejünket vesszük, mint ahogy a legragyogóbb fejlődés mellett sem számíthatunk arra, hogy az tartós, vagy éppenséggel: állandó lesz.

A természetes szaporodás számokban jelentkező nagysága azonban, mint láttuk, a valóságban: algebrai számítás eredménye. S amint a kivonási műveletek elvégzése után egyaránt 4-et kapunk, akár 8-ból 4-et veszünk el, akár 12-ből 8-at, stb., éppen úgy a természetes szaporodás mérve is ugyanaz lehet, ha a tényezők, melyekből összetevődik, nem is mozognak azonos szinten.

Csakhogy mégis roppant nagy különbség ékelődhetik be két korszak vagy két állam látszólag egyező mértékű szaporodása közé. Mások ott a teendők, ahol dús rajok szállják meg újra meg újra a nép birtokában levő földet s a halandóság is normális, mint ahol a szaporodás végső egyenlege ugyan egyezik a friss erőt eláruló népével, de a népességnek új elemekkel való kicserélődése a leglassúbb ütemű.

A népesedési politikára más feladatok várnak ebben a két esetben. Amott a születési mozgalom épségbentartásával talán arra törekszik, hogy a halálózások számának csökkentésével biztosítson a nemzetgazdaság számára több munkáskezet. Emitt a születések számának emelésén kell munkálkodnia.

A valóságos szaporodást egyszerűbben állapítják meg, mint a természetes szaporodást. Két népszámlálás adatait összehasonlítják s amint a második számlálás eredménye szerint a népesség száma nagyobb vagy kisebb, szólnak szaporodásról vagy fogyásról. A módszer természetéből folyik, hogy a valóságos szaporodást pontosan csak azokban az időpontokban lehet felmérni, amikor rendszeres népszámlálásokat tartanak.

Népszámlálás és népmozgalmi statisztika tehát önmagukban, egymástól függetlenül is nagybecsű kutatási eszközei a népességi tudománynak, — elméletnek és politikának egyaránt. De amellet ki-

egészítő műveletek. Népszámlálások nélkül nem láthatjuk meg a népmozgalmi tényezők ellentétes hatásának eredményeit. Népmozgalmi statisztika híján nincs módunk eldönteni, hogy a népesség számának fejlődésében hirtelen fellépett fordulatok mögött mi rejlik. Sugárzó életerő-e, a mi a születések számának megduzzadásából táplálkozik s ami a halál pusztításával dacol. Vagy ellenkezőleg az elmulás gyakorisága ül diadalt az új életek fölött.

III

A DEMOGRÁFIA MÓDSZEREI

Annak, aki népesedéspolitikai kérdésekkel foglalkozik, ismernie kell a demográfia elemeit.

A népszámlálások eredményének tudományos és gyakorlati célokra való kiaknázása aránylag könnyebb feladat. Itt is tág tere nyílik a viszonyszámításoknak. Az álló népességre vonatkozó legfontosabb viszonyszámok közül való a népsűrűség, azaz a népességi számnak és a területnek az aránya. Viszonylagos népességnek is mondják.

A népszámlálások tudományos feldolgozására irányuló munka fontos célkitűzése az, hogy az u. n. vándorlási különbözet nagyságát kiderítsük. E végből kiszámítjuk előbb a népesség számának eszmei növekedését, a mely a két népszámlálás között bekövetkezett volna, — feltéve, hogy a születések és halálozások tömegének ellentétes irányu mozgása minden más népmozgalmi tényező zavaró hatása nélkül szabadon érvényesülhetett volna. Zavartalan fejlődés azonban szinte sehol sem fordul elő. A vándormozgalom egyenlegének megmérése végett tehát párhuzamosan vizsgálják meg a természetes és valóságos szaporodást. Ha az előbbi nagyobb, mint az utóbbi:

vándorlási veszteségről beszélünk. Különben: nyereségről. Bármelyik esetről van azonban szó, ily módon a kivándorlás, s másrészt a bevándorlás (odavándorlás) hullámzásának csak letompított zaját hallhatjuk meg. Mert a népszámlálás csupán azokat észleli a vándormozgalom résztvevői közül, akiket itt talál. Akik idejöttek és meghaltak, — vagy ismét elmentek, — kívül esnek világító tükrén. És azok is, — egyéneként —, akik tőlünk távoztak el.

Mindezek természetesen az országhatárokon túlcsapó vándormozgalmakra vonatkoznak. De — lakóhelyét tekintve — a népesség a modern gazdaságtársadalmi élet korszakában az ország területén sincs nyugalmi helyzetben. Az u. n. belső vándorlások révén rendszerint jóval több ember hullámzik ideoda s kerül más munka- (vagy csupán lakó-) helyre, mint amennyit az idegenbe való elvándorlás szakít ki honi környezetéből.

A városbaözönlés kérdése valójában az industrializálódás függvénye. Ahol az ipari termelés fejlődése szárnyakat kap s vele kapcsolatban a kereskedelem és a forgalom egyéb eszközeinek munkája fel lendülést mutat, a gazdasági élet szükségszerűen kitermeli a városokat is, — gyakran ragyogó arányokban bontakoztatja ki a régieket. A városbaözönlés a tipikusan ipari államokban azután szinte eltorlaszolta a vidék népességének gyarapodását s másutt is megnehezítette. Olyan nagy arányokban — vagy olyan hirtelenül — szívta ki, vonta magához a csábító város a falu népességének javát, hogy a maradék lakosság nem tudta többé mindenütt szaporodását a régi szinten tartani.

A városba tömörülés gyorsaságát ugyanolyan módszerrel állapíthatjuk meg, mint az ország népességének szaporodását. A probléma ágai közül külö-

nösen fontos az, hogy a városok újkeletű lakossága honnan származik, s hogy az ország egyik vidéke miképpen merít a másik tartalékából, — vagy szivárogtat el oda a maga lakosságából. A népszámlálás forrásművei alkalmat adnak arra, hogy segítségükkel a belső vándorlásoknak ezeket az irányait megismerhessük.

A népmozgalmi statisztika kutatási területe talán még jobban át meg át szövődik viszonyszámokkal. A legfontosabbak: a születések és a halálozások gyakoriságának megméréseire valók.

A születési mozgalom sebességét nem tudjuk megítélni a születések abszolút számából, bármily kínos pontossággal jegyeztessenek is fel a fakadó életek. A legbecsesebb szám értéke is fokozódik azzal, ha másik számhoz — vagy számokhoz — hasonlíthatjuk. Így jutunk el azután a születések száma helyett a születési számhoz. A születések száma: abszolút szám. A születési szám: mindig arányszám. Sokféle születési számot munkált ki a demográfia s a legfontosabbakkal a népesedési politika iránt érdeklődőknek meg kell ismerkedniök.

Az u. n. nyers születési szám úgy jön létre, hogy az újszülöttek számát az egyes évek közép népességéhez viszonyítják. A születési szám hétköznapi legáltalánosabban használt formája ez, mely az 1000 lélekre eső születések számát jelzi. Többnyire az élveszülöttek tömegét veszik csak figyelembe. Helyesen, mert különben a halvaszülötteket az elhaltak tömegéhez is hozzá kellene adni. A nyers születési arányszámnak nagy előnye: gyors, egyszerű kiszámítási módja. De hibái is vannak.

Az egyes évek szülötteinek az évi közép népességgel való egybevetése csak akkor történhetnék gáncs nélkül, ha az egyes országokban, — illetőleg az

egy-egy országon belül a vármegyékben, községekben, stb. — legalább a születések alakulására döntő hatást gyakorló vonások tekintetében egyforma volna a népesség felépítése. Azaz egyforma volna a lakosság kor és családi állapot szerint való megoszlása. De nem egyforma, — s ha a statisztika a standard számításban meg is lelte a módját annak, hogy az eltérő kor, stb. összetétel zavaró hatásai kiküszöböltessenek, a legsűrűbben használt nyers születési (s halálzási, szaporodási, vagy akár házasságkötési és kivándorlási) arányszámnak a gyengéit ismernünk kell.

Olyan államban, vagy községben, ahol a gyermekek és a serdült korúak rétege (vagy akár az öregeké) széles, a nyers születési szám inkább alacsony szinten mozog. Ahol viszont a házasság, a családok népesség tömege nagyobb, növekszik a valószínűsége annak, hogy a nyers születési arányszám — natalitás — előbbre ugrik.

A népességi tudomány mégis sűrűn folyamodik ehhez az arányszámhoz. Oka ennek egyrészt az, mert a születési gyakoriság egyéb módokon való számításának gyakran szembetűnő akadályai vannak. Pl. hiányzik a szükséges összehasonlítási alap, míg viszont az évi közép népesség megállapítása csak kisebb fáradságot jelent. De egy-egy állam népességtörténetében többnyire azért nem ütközik komolyabb akadályokba a nyers születési szám alkalmazása, mert — különös megrázkódtatás nélkül, mint a minő pl. a világháború volt — a lakosság kor és családi állapot szerint való tagozódása sem változik meg váratlanul.

A demográfiában azonban kiváló szerepet játszik a tiszta születési szám is. Ennek a kiszámításánál a vezető elv az, hogy a lehetőség határain belül szorítsuk háttérbe a népességnek azokat az elemeit, melyek

a születési mozgalomban: vagy egyáltalán nem vehetnek részt, vagy végeredményben annak mégsem elsőrendű tényezői. A születés ténye az anyákhoz tapad. A statisztika tehát a népesség valódi natalitását úgy állapítja meg, hogy a születések számát a szülőképes korban levő (a leginkább elfogadott schema szerint: 15—49 éves) nők tömegéhez viszonyítja. Így minden bizonnyal helyesebb mesgyn is jár, — bár olyanon, mely csak a népszámlálások köré eső években áll rendelkezésre.

Ez a módszer tehát már a kutatás finomabb eszközei közé tartozik. De mivel nyilvánvaló másfelől az, hogy a női népesség 20 éven innen és 40 éven túl levő rétegeiben kisebb a szülési hajlandóság (s részben képesség is), mintsem a huszas és harmincas években járó nőké: gyakran nem érik be az egységes tiszta születési szám megnyerésével, — hanem korcsoportonként külön veszik latra a natalitást.

A tiszta születési számmal szemben a demográfia, jelentőségénél fogva, különös igényeket támaszthat.

A férjes nők tömege sokkal valószínűbb alapja a születéseknek, mint a hajadonoké, az özvegyeké vagy az elváltaké. Ezért találkozunk azután azzal a törekvéssel, mely a tiszta születési indexet kétfelé bontja: a házasságon belül és a házasságon kívül történt születések tiszta arányszámára.

Ezt a két arányszámot a házassági, illetve a házasságon kívüli termékenység megmérésére is használják.

Halálozás és halandóság sem azonos, egymást fedő fogalmak. Egy-egy év halálozása magában foglalja az abban az időszakban előfordult halálesetek számát. A halálozás nagyságát tehát szintén abszolút számokkal jelöljük meg. A halandóság: a halálesetek számának az élők, vagy az élők bizonyos csoportjainak számához való viszonya, azaz mindig viszonyszám.

A nyers halandósági számon az 1000 lélekre eső halálozások számát értik. Ugyanazok a hibái, mint a nyers születési számé. Az a körülmény, hogy a halálozásnak leginkább kitett csecsemők és öregkoruak képvisellete erős-e vagy gyenge a népességben, kétségtelenül nagy hatást gyakorol a nyersen számított halandóságra, mortalításra.

A tiszta halandósági számokat azonban más uton nyerjük, mint a tiszta születési számot. A halálnak kitett tömeget nem lehet úgy elkülönítenünk, mint azokét a nőket, akik az újszülöttek anyái. A halál a népességnek minden rétegéből szedi az áldozatait. Ám: különböző mérvben. Leginkább az életnek a csecsemők személyében fészoló bimbóit tépi le s az öregeket, aggastyánokat szólítja el, — amint erről már előbb szoltunk is. De a két hullámhegy között mély völgy keletkezik: a gyermekkorban rohamosan esik a halottak száma és csak a serdült kor elérése után kezd ismét lassan emelkedni.

Egy és ugyanazon sokaságra nézve csupán egy nyers vagy tiszta születési számot számítunk, — bármelyik módszer alkalmazására szánjuk magunkat. Nincs különben a nyers halandósági számnál sem. De másképpen van a tiszta halandósági számoknál. Akár az egész országról, akár egyes vidékekről, akár az egész népességről, akár annak bizonyos — vallás vagy foglalkozás szerint tagolt — csoportjairól van szó, a tiszta halandósági arányszámok kérdésében csak úgy jutunk dülőre, ha azokat korcsoportonként állapítjuk meg, — és értékeljük is.

Legcélszerűbb az az eljárás, mikor azokon a korcsoportokon belül számítjuk ki végig a halandóság nagyságát, melyekkel a statisztika általában jellemezni szokta a népesség kor szerint való tagozódását. Ezek az 1 éven aluliak (csecsemőkör); az 1—6 évesek

(gyermek); a 7—14 évesek (serdületlenek); a 15—19 évesek (serdültek); a 20—39 évesek (a produktív koruak első csoportja); a 40—59 évesek (a produktív koruak második csoportja); a 60 évesek és azon felüliek (öreg). A teendő tehát az, hogy az egyes korcsoportokba tartozó élők ‰ -ében fejezzük ki az elhaltak halandóságát.

A tiszta halandósági arányszámok vizsgálatba vont tömegeket tehát szétbontják. De másfelől az utat egyengetik a standardizált halandósági indexek felé, melyek bizonyos algebrai műveletek elvégzése után — akárcsak a nyers indexek — szintén egy számba sűrítve jellemzik a halálozás erejét.

A tiszta halandósági indexek közül a legtöbb figyelmet a népesedés szempontjából a gyermek- és a csecsemőhalandósági arányszámok ébresztik. A gyermekhalandóság mérése történhetik úgy, hogy a 7 éven aluliak haláleseteit viszonyítjuk az ilyen koru élőkhez, vagy csupán az 5 éven aluliakra terjed ki vizsgálódásunk. Különbséget okozhat eljárásunkban az, hogy az egy éven aluliakat kirekesztjük a kutatási anyagból. Ezt annál inkább megtehetjük, mert a csecsemők halandóságának megmérése amúgy is más módszert használnak. Azt az eljárást alkalmazzák t. i., hogy az egyes évek élveszülötteinek $\%$ -ában fejezik ki a csecsemőhalottak számát, s ezt az arányszámot nevezik csecsemőhalandóságnak. Az ilyen formában értelmezett csecsemőhalandóság számításának előnye, hogy minden évben hozzáfolyamodhatunk, mert a születések számát is évenként tartják nyilván. Csakhogy az egyes évek csecsemőhalottai között két év szülöttei szerepelnek. Az ebből származó pontatlanság enyhítését szolgálja az a javaslat, hogy a csecsemőhalandóság hű képének kiderítése érdekében az év egyes hónapjaiban meghalt csecsemők számát ugyanazon hó-

nap s a megelőző 11 hónap születésének számával vessük össze: az egyes hónapok csecsemőhalandóságából nyert végső átlag a javított arányszám.

Egyike a legfontosabb statisztikai módszereknek a népességi tudomány körében a halandósági táblák szerkesztése. Már Ulpianus kelet-római császár bajlódott velük, majd a XVII. század vége óta nagyon sokan, de csak a modern statisztika építette ki teljesen rendszerüket, a népszámlálásokra és a népmozgalmi statisztikára támaszkodva. A halandósági táblák közelebbi ismerete nélkül azonban a népesedési politika alapvető kérdéseit megérthetjük. Ezért a halálozási arányszámok közül inkább kell külön megemlékeznünk azokról, amelyek a halandóságnak halálokok szerint való alakulását jelzik. A népesedési politika legerősebb aktív fegyverei közül való hosszú idő óta az a szívós és szerves küzdelem, mellyel az ú. n. népbetegségek ellen vette fel a tudomány, a társadalom és a kormányzat a harcot. Régebben a himlő ellen. Azután (és máig) a tuberkulózis és a venereás betegségek ellen. Szakadatlanul: a csecsemőkorban fellépő fertőző betegségek ellen. A küzdelem az életet oly tömegesen kiírtó e betegségekkel szemben bizonyára még sikeresebb lett volna — és lenne —, ha rendszeres statisztikai megfigyelésekre támaszkodhatnánk az ország — vagy egyes vidékek — lakosságának egészségügyi viszonyairól. Nem egyszer felmerült a gondolata annak, hogy ne csak az orvos által kezelt betegségekről tétessék jelentés, hanem időnként az egész népesség általános egészségügyi vizsgálatnak vétessék alá. Egyelőre mindkét óhajítás csak jámbor vágy számba megy. Csak a társadalombiztosítási statisztika révén, ha annak anyagát nálunk még nem is aknázták ki érdeméhez mérten, gyűjtetnek népünk elég széles rétegeiről morbiditási adatok.

A közegészségügyi statisztikának legtöbbet érő ága azért napjainkban is a haláloki statisztika. Ez persze csak ott jár közel a tökéletességhez, ahol a halottkémlést minden esetben orvosok végzik. Nálunk ezen a téren még elég sok a tennivaló. A haláloki statisztika révén tudomást szerzünk (az u. n. haláloki nomenklatura felsorolása szerint) arról, hogy melyik halálok következtében hányan pusztultak el. Az egyes halálokok szerepét azonban mindig intenzitási (gyakorisági) arányszámokkal kell kifejeznünk. És sohase kövessük el azt a hibát, hogy a halálozások egész tömegének megoszlási viszonyzámaiban (‰-ban) fejezzük ki az egyes halálok miatt elpusztult emberek csoportjait. Mert akkor az egyes halálokok szerepe az összes halálesetek függvénye lesz. Megtörténhetik, hogy a halálok jelentősége (a népességhez képest) bár mitsem változik, a ‰-os arányszámítás szerint lényeges eltolódás mutatkozik. Influenza vagy kolerajárványok idején az összes halálozások ‰-ában kifejezve még a tuberkulózisban elhaltak száma is erősen háttérbe szorul, pedig talán az is gyakrabban szedte most áldozatait.

A vándormozgalom irányai közül emitt a kivándorlási, amott a (vissza-) bevándorlási mozgalom a jelentékenyebb. A nyers vándorlási arányszám a mozgalomban érdekelteket a közép népességhez viszonyítja. A tiszta arányszámok az egyes korcsoportok fenyegetettségének fokát jelzik. Ellentétben a halálozásokkal, a kivándorlásban elsősorban a munkaképes korban élő emberek vesznek részt. A tiszta kivándorlási arányszámok képzésénél erre ügyelni kell s a 20—49 korévek veszedelmét (vagy nyereségét) lehetőleg kisebb csoportokban kell vizsgálat alá venni. A vándormozgalmat legközelebről a természetes szaporodás érinti. Ezért szokásos a + és — irányu

vándorlások terjedelmének oly módon való megmérése is, hogy a kivándorlók vagy bevándorlók számát, — vagy esetleg a két szám különbségét — a természetes szaporodás $\%$ -ában fejezik ki. Hasonlit ez a módszer a csecsemőhalandóság kiszámításához.

A születések és halálozások, továbbá a vándormozgalom végső egyenlege, mint említettük, a természetes és a valóságos szaporulat tényében jelentkezik. A természetes szaporulatot rendszerint évenként tartják nyilván. A valóságos szaporulat megállapítására jobbra a tíz évenként megtartani szokott népszámlálások nyújtanak módot. A szaporulat viszonylagos értékének, a helyes értelemben vett szaporodásnak elbirálása érdekében a nyers szaporodási arányszámokat számítják ki, illetőleg a népszámlálások között kiütköző tényleges szaporulatot fejezzük ki a korábbi népességi szám $\%$ -ában. A tiszta szaporodási arányszámokkal az egyes korcsoportok gyarapodását (vagy térvesztését) vizsgáljuk.

IV

A NÉPMOZGALOM FEJLŐDÉSE

Malthus óta se szeri se száma az írásműveknek, melyek a népesedés kérdését tárgyalják. A híres anglikán lelkész fellépése sem volt hirtelen lángrollobbanó fáklya. Több ezer évvel előtte már a nagy görög állambölcselek lelkét is megülték hasonló gondok, mint amelyek Malthust a népesedés törvényeinek levezetésére készítették. A népesedési probléma irodalmának kiemelkedő eszméit majd vázolnunk is kell. De előbb a modern statisztika igazmondására támaszkodva, néhány állam nyers natalitását, mortalitását és szaporodását vizsgáljuk:

Állam	EZER LÉLEKRE AZ							
	1861- 70	1871- 80	1881- 90	1891- 900	1901- 10	1911- 20	1921- 25	1926- 30

ÉVEKBEN ESETT

a) Születés

Anglia és Wales	35.2	35.4	32.5	29.9	27.2	21.8	19.9	16.7
Belgium	32.0	32.3	30.2	29.0	26.2	17.7	20.4	18.6
Bulgária				39.4	41.3	32.7	39.0	32.7
Dánia	30.7	31.4	32.0	30.2	28.7	24.9	22.3	19.4
Franciaország .	26.3	25.4	23.9	22.2	20.6	15.2	19.3	18.2
Magyarország.			44.0	40.6	37.0	27.2	29.4	26.0
Németország ..	37.2	39.1	36.8	36.1	33.0	22.1	22.1	18.4
Olaszország ..		36.9	37.8	34.9	32.7	27.2	29.7	26.8
Románia	33.0	35.0	41.4	40.6	39.8	37.4	37.9	35.2
Svédország ..	31.4	30.5	29.1	27.1	25.8	22.1	19.1	15.9
Japán.. ..			27.2	29.8	32.3	33.3	34.6	33.4

b) Halálozás

Anglia és Wales	22.5	21.4	19.1	18.2	15.4	14.4	12.2	12.1
Belgium	24.4	22.6	20.5	19.2	16.5	15.3	13.4	13.7
Bulgária				26.0	23.2	21.9	20.8	17.7
Dánia.. ..	19.9	19.4	18.6	17.5	14.2	13.0	11.3	11.1
Franciaország .	23.6	23.7	22.1	21.5	19.4	18.6	17.2	16.7
Magyarország..			32.5	29.9	25.6	22.3	19.9	17.0
Németország ..	26.9	27.2	25.1	22.2	18.7	15.9	13.3	11.8
Olaszország ..		29.9	27.1	24.2	21.6	20.6	17.3	16.0
Románia	26.1	31.3	27.5	29.2	25.8	28.7	23.0	21.2
Svédország ..	20.2	18.3	16.9	16.4	14.9	14.3	12.1	12.1
Japán.. ..			19.9	20.9	20.7	21.9	21.8	19.5

c) Természetes szaporodás

Anglia és Wales	12.7	14.0	13.4	11.7	11.8	7.4	7.7	4.6
Belgium	7.6	9.7	9.7	9.8	9.7	2.4	7.0	4.9
Bulgária				13.4	18.1	10.8	18.2	15.0
Dánia	10.8	12.0	13.4	12.7	14.5	11.9	11.0	8.3
Franciaország .	2.7	1.7	1.8	0.7	1.2	3.4	2.1	1.5
Magyarország..			11.5	10.7	11.4	4.9	9.5	9.0
Németország ..	10.3	11.9	11.7	13.9	14.3	6.2	8.8	6.6
Olaszország ..		7.0	10.7	10.7	11.1	6.6	12.4	10.8
Románia	6.9	3.7	13.9	11.4	14.0	8.7	14.9	14.0
Svédország ..	11.2	12.2	12.2	10.7	10.9	7.8	7.0	3.8
Japán.. ..			7.3	8.9	11.6	11.4	12.8	13.9

A mult század elejéig visszanyuló adatokkal kevés államról rendelkezünk. Csak a harmincas évektől kezdve lehet kiadósabban tájékozódni, majd a hetvenes évek óta már szinte általánosan. Franciaországról maga a francia statisztikai évkönyv, mely a Nemzetek Szövetségének évkönyve mellett a mult vonatkozólag a táblázat anyagának forrása, az 1810—20 évektől kezdve közöl adatokat. Sundbärg — az idősebb Bertillon nyomán — idézi az 1800—1810 évek adatait is. Ezek szerint a nyers születési arányszám ekkor Franciaországban 27.2, halandósági nyers arányszám 24.0, a szaporodásé pedig: 3.2 ‰ lett volna.

A legtöbb európai államban a XIX. század második felének elején, — az ötvenes, hatvanas, és a hetvenes években — a születési arányszám emelkedett. A kezdet nem egyformán jelentkezett, a hullám teteje sem mindenütt ugyanakkor tornyosult fel, — néhol tovább is tartott. De a fejlődés mégis félreismerhetetlen volt: Franciaország ellenkező példája nem törhette meg az erejét. Sajnos, nem tudjuk megállapítani, hogy — legalább a század első felével szemben —, a születési szám nívókülönbsége mekkora volt. De ha nem is volt rendkívüli, (erre Dánia, sőt talán Németország számaiból is következtethetünk) kétségtelen, hogy a század második felében jóval nagyobb népesség születési mozgalma volt növekvőben, mint amekkora ötven évvel előbb Európa földjét lakta. Az ugyanakkor már megindult ellentétes irányú folyamat: a halandóság csökkenése azt eredményezte, hogy a népesség természetes szaporodása fokról-fokra jobban terjeszkedett. A gazdasági élet szervezkedése és kibontakozása szintén szédületes, soha nem sejtett arányokban és ugrásszerűen történt s annak a nagy orchesternek, mely a gazdasági élet frontján most

játszott, volt kísérő jelensége a népességnek a jövőbe vetett hite: a gyermekáldás erősödése.

Malthus sötéten látásának megritkultak a hivei. Sokan szüette öreg lim-lomnak vették a könyvét. Boldog örömmel tartották számon a népesség szaporodását. Franciaország példáját, ahol a lakosság növekedése egyre gyengébb ütemű lett, mint jó bizonyosságát idézték a polgári önzésnek s megjósolták összeomlását. De az az idegesség, mely a francia nép jeles képviselőit mégis csak meglepte akkor, midőn hovatovább stagnáló népességükkel szemben köröskörül az angolok, az olaszok és a németek szaporodása kiáltó ellentétben állott, hamarosan meglepte Európa egyéb népeinek tudományos világát, s főként a német nemzeti politika szolgálatában álló tudományt, mikor az előbb elszigeteltnek, francia betegségnek, tartott jelenség határokat nem ismerve, más államokban is felütötte a fejét. A mult század kilencvenes éveiben Nyugat-, Észak- és Középeurópában mindenfelé esni kezdett a születési szám. A következő évtizedben, a XX. század elején már teljes nagyságában kivirágzott az a félelmes kór, mely a népek életének legszebb növényzetét, a jövő nemzedéket pusztítja, vagy a napfényre sem engedi.

A világháború előtt lepergett két évtized mégis csak az előjáték volt a kifejlődő drámához. A század második évtizedének születési mozgalmát a népek nagy összecsapásának hatása uralta. A közel négy és féléves háború alapjaiban megrázkódtatta a népesedés forrásait. A hadrakelt milliók s az elesettek szörnyű tömege a háboruskodó államok születési arányszámát olyan mélyre taszította, hogy hiába volt a békekötések után bekövetkezett fordulat: a század tizes évei a születések statisztikájának fekete időszak voltak.

De nem feketébb, mint az az időszak, mely közvetlenül mögöttünk álló huszas évekből alakult. A születési szám most a félszázad előttinek kétharmadára, sőt nem egy helyen felére zuhant s éppenséggel nem tünedeztek fel még jelek, melyekből a nagy sülyedésből való emelkedésre reményt meríthetnénk. A legkatasztrófálisabb volt talán a változás a Németbirodalomban. De még olyan szilárd születési irányzatú államokban is, mint Románia és Bulgária, kissé megingott a születések vonala. Az idézett országok közül csupán Japán születési mozgalma volt más természetű: sokkal több új életet létrehozó, mint a múlt század nyolcvanas éveiben. Keleten, Ázsiában — úgy látszik — az európai mértéket általában jóval meghaladja a születési szám. Az 1926/30. években Ceylon arányszáma 40.5, a Fülöp-szigeteké 35.2, Palesztináé pedig éppenséggel 52.4 ‰ volt, — akkora, melyekhez hasonlók már szinte feledésbe mentek a Földközi tengertől északra és az Atlanti óceántól keletre.

A születési arányszám kezdeti gyengülése a népességpolitika szempontjából azért nem ötlött annyira szembe, mert a halandóság párhuzamosan mérseklődött.

Angliában és Walesben, továbbá Belgiumban, a múlt század 70-es és 80-as éveiben, — sőt a kilencszázas évek felé is — a szaporodás ereje leginkább a halandóság csökkenéséből táplálkozott. Dánia népessége a század vége táján és a századforduló után egyenesen tüneményes arányokban fejlődött. A Németbirodalom szaporodása szinte sohasem lehetett nagyobb, mint a jelen század első évtizedében, mikor a születési arányszám meredek esése már megindult. Az általános szabály alól Itália, Magyarország vagy Románia sem voltak kivételek, — és Svédország is

csak látszólag, hiszen ez északi állam lakossága sokkal gyorsabb ütemben növekedett a XIX. század vége felé, mint annak elején.

Hagyjuk figyelmen kívül a háborús évtizedet. A világháború által sujtott nemzetek népességének szaporodása elé nemcsak a harctereken hozott szörnyű áldozatok, hanem az elmaradt születések is sűrű drótakadályt vontak. Csoda-e így, hogy Franciaország természetes szaporodása az 1910—1920. években negatív volt? Vagy, hogy a belga anyák újszülött gyermekei is csak alig tudták kiegyenlíteni a 10 év alatt a halál által okozott pusztításokat?

Ámde nagyon valószínű, hogy Európa népeinek népességi mozgalmában a világháború nélkül is nevezetes fordulatot jelentett volna századunk második évtizede. Dánia és Svédország kívül állottak a harc fergetegén. Sőt, mint semleges államok, nem csekély gazdasági előnyt huztak az alattuk kavargó nagy összecsapásból. És ime: e két állam népességének homlokzata is megingott.

Aligha téved az, aki ebből azt a következtetést vonja le, hogy Európa többi államaiban sem lett volna másképpen. Aki fellapozza a világháborút közvetlenül megelőző évek statisztikai adatait, látja, hogy Nyugat- és Középeurópában is beborult a születési mozgalom valaha oly gyönyörű, derült ege. És fülébe csap máig annak a lármának zaja, mellyel nagy nemzetek tudományos világa megkondította a vészharangot.

Pedig az igazán döntő átalakulás Európa népeinek születési és halálozási mozgalmában — s így szaporodásában is — csak a világháborút követő (a közvetlenül elmúlt) évtized során történt. Ezért is helyesebb, ha ennek a tíz évnek az adatait kétfelé bontottuk és külön felsoroltuk az évtized első és

második felének arányszámain. Az átmeneti megélénkülés —, a háború-sújtotta államokban a háború természetes reakciója — hamar eltűnt; gyorsan ellobbant szalmaláng volt csupán. A huszas évek elején egyszerre, mintha sülyesztőbe esett volna, úgy zuhant lefele Európa legtöbb civilizált államában a születési index s mire a mérleget az évtized végén elkészítettük, szinte a végtelen távolságból tündökölt Németország, Anglia, Svédország, Belgium, Dánia vagy akár Magyarország népe felé is regeneráló erejüknek valahai fénye, csillogása.

Anglia születési arányszáma a félszázad előttinek körülbelül felére zsugorodott össze. De Németország is szorosan mögötte volt a szomorú vetélkedésben. Kelet-Európában azonban bár Romániában és Bulgáriában is meggyengült a natalitás vonala, ez államok születési mozgalma Európa többi részeinek messze előtte járt. Még Olaszországnak is, melynek lakossága pedig a világháborút követő nagy átrendezkedésben jelentős területi előnyökhöz és így: szabadabb levegőhöz jutott. Magyarország születési mozgalma most már — úgy látszik — végérvényesen a gyengébb osztályzatú népmozgalmak közé sodródott, — pedig nem is olyan régen a legjobbak között emlegették. Annál nagyobb meglepetés, hogy Franciaország nyers születési arányszáma viszonylag jóval ellenállóképesebbnek bizonyult, mint azoké az államoké, melyek örökösnek vélt elevenebb születési mozgalma egykor sok gondot okozott a francia jövő őrinek. Talán a nagyarányú olasz és lengyel bevándorlás eredménye volt ez.

Európa vezető államainak népességi szaporodásában kétségkívül hatalmas fordulat állott be. Akorra, hogy azt a nyers születési indexek nem is tüntetik fel híven. A német népesedési politika kérdéseinek

korunkban talán legkiválóbb művelője, Burgdörfer, ismételten kifejtette ezt. Erről majd még beszélünk.

Mennyi hit, erő és lendület áramlik ki viszont Japán születési mozgalmából. Ez a gyorsan világhirre emelkedett s tagadhatatlanul jeles tulajdonságokkal megáldott nép elpusztíthatatlan sugárban termeli ki magából egyre a friss tömegeket, míg a civilizációban mestereinek népességi szaporodásában a legbecsesebb ér kiapadóban van.

Mert a világháborút követő évek statisztikai megfigyelései kétségbevonhatatlanul igazolták, hogy az emberi tudás és gondoskodás ugyan a halál erejét is megfékezte és sok esetben határozottan sikerrel utasította vissza a közeledését ott, ahol a boldog régi, vagy akár csak a közelmúlt időkben is biztos gyászt jelentett a látogatása. De a halál azért úr maradt a maga portáján s abban a viaskodásban, melyet az élet örök újjászületése és az elmulás folytatnak, szemellátható módon teret nyert olyan államokban is, ahol az ember túlságba vitt önzésével szaporodásának utjába tilalomfát rakott.

Vesse össze az olvasó az előbb közölt táblák adatait s iziben látja, mennyire beigazolódott, hogy valóban könnyebb az emberi akaratnak az új életek rügyeit elfojtani, mint a korhadt, öreg fák összeomlását elodázni. Aki a népekben rejlő nagy kulturális értékeknek igazi tisztelője, a XX. század második évtizedének vége felé bizonyára megilletődéssel vette tudomásul azt, hogy Svédország nép-szaporulata most már veszedelmesen megközelítette Franciorszáágét; de Angliáé, Belgiumé, sőt Németországé sem esett távol attól a színvonaltól, melyet stagnációnak mondhatunk.

Elérkeztek volna ezek az országok a gazdasági és társadalmi fejlődésnek arra a fokára, amikor már

nincs szükségük nagyobb népességre? Nem tudna már a termelés — melynek pedig a népek ellátásában Malthus által nem sejtett mértékben siet minden nehézség ellenére is segítségére a nemzetközi forgalom, a különböző nemzetgazdaságok fölöslegeinek kicserélésével — az újszülötteknek a szájába falatot adni? Vagy a jövedelemeloszlás kiáltó különbségeinek kiegyenlítődéseben jutott volna az államok társadalma el addig, hogy a csupán anyagi javak után törő emberek többsége a maga részét félti a szaporodástól?

Élelmiszer — a fogalomnak a létfenntartási eszközök legszélesebb körére való alkalmazása mellett — bőségesen áll az emberiség rendelkezésére. A mezőgazdasági termelésnek számos ága a világháború befejeződése óta is ugrásszerűen fejlődött. Az amerikai mezőgazdasági munka jellegzetes vonása, hogy kevesebb munkáskéz termel ma sokszorosan többet. Egyéb életszükségleteink kielégítésére pedig szinte korlátlan tömegben halmozódtak fel szemünk láttára a javak, csak a tömegek vásárlóképessége nem tartott mindig lépést az emberi vágyak kiszélesülésével.

V

A TEGNAP POLITIKÁJA

Az emberiség kimagasló szellemeinek, az országok érdekeit őrző kormányzatoknak s a tudomány művelőinek a figyelmét a történelmi távolságokkal mérhető időkben sok alkalommal foglalkoztatta a népesedés kérdése. A zsidók nagy prófétája: Mózes egyszerű útját ismerte a népesség fejlődésének, mikor népét arra utasította, hogy szaporodjék s népesítse be a földet. De mégis az első népesedéspolitikus volt ő, habár csak egyoldalú szemlélet híve. Gondolkodásában hozzá legközelebb bizonyára a merkan-

tilisták álltak népesedési politikai elveik tekintetében.

Mózes mindenestre optimista népesedéspolitikát hirdetett. Valószínű, hogy a természet erőinek korlátlan bősége engedte meg ezt. Görögországban Plato és Aristoteles viszont a pesszimista népesedéspolitika hirdetői. Szabja meg az állam — mondták — azt a kort, amelyben a polgárok házasságra léphetnek s jelölje meg azt, amelyben a szülők törvényes gyermeket nemzzenek; a törvény parancsa ellenére világra jött gyermekekkel szemben drasztikus rendszabályokat kell alkalmazni. A Peloponesusi-félsziget a görög kultúra fénykora idején sűrűn lakott volt. Az erősen városi jellegű népesség tovább-szorodását a nagy görög bölcselek veszedelmesnek tartották volna. Nyilván annak az ellentétnek a képe rajzolódt ki az ő lelkükben is, amely Malthus lelkét olyan nagy erővel megfogta.

De addig, amíg az eszmék fejlődése a népesedés törvényének első szabatos megfogalmazásáig eljutott, — tömördek év tovatünését jelezte az idő végtelen homokórája.

Tulajdonképen nem volt különbség a császári Róma — Augustus imperátor Rómája — és a kereszténység kora között. Az előbbi a fegyveres erő, a hadi érdekek szolgálatában buzgólkodott a házasságok számának növelése körül, majd egyenesen a családi kötelékbe tartozó gyermekek számától tette függővé bizonyos közjogi vagy magánjogi előnyök élvezését, vagy sújtotta hátránnyal a gyermektelen római polgárt (Lex Papia Poppaea). A kereszténység más, magasztos szempontokból szegődött a népesség elvileg korlátlan szaporításának vezérlő gondolata mellé s álláspontját utóbb a reformátor Luther Márton is teljes mértékben magáévá tette. S habár Európa térképét és gazdasági földrajzát közben oly

gyökeresen átalakító népvándorlások felidézésének középpontjában is a modern népesedéstan felfogása szerint kétségtelenül a létfenntartási eszközök és a népesség szaporodásának klasszikus ellentéte állott — mert nem sűrűn lakott területekről zudultak másfelé a népek nagy országútján az emberek tömegei, hanem onnan, ahol primitív gazdálkodásuk miatt már nem tudtak mindannyian megélni, — az örökös harcok, melyek gyakran egész törzsek vagy népek megsemmisítéséhez vezettek, a középkor második felében pedig a háború nyomában járó szörnyű pestis- és szifilizjárványok, a himlővel együtt, gondoskodtak arról, hogy a népesség szaporodása ne okozzon váratlan egyensúlyi zavart a népek történetében.

A lassan szervezkedő gazdasági élet különben is bőségben kínálta a természet javait s tulajdonképpen a messze járó ismeretlenségbe toltta el a veszélyt, hogy a dolgozók egyikének keze a másikéba ütközik. Nem okozhat így meglepetést az, hogy még a geniális Machiavelli is az u. n. katasztrófális népesedési elméletnek volt a hive.

A középkor túlnyomó részben a gazdálkodás munkáját tudvalevőleg a szűkebb vagy tágabb értelemben vett házigazdaság jellemezte. Csak a korszak utolsó harmadában tört utat a fejlettebb városgazdaság s jelentkezett végén a kereskedelemre támaszkodó kezdeti kapitalizmus. A gazdálkodás egyszerűbb rendszere mellett természetesen nem lehetett szó arról, hogy a népesség száma gyorsabb ütemben növekedjék, s mivel másképp az imént említett okok a normális szaporulat kialakulását is veszélyeztették, sokfelé — Magyarországon is — az uralkodók kormányzati programjává vált az, hogy telepésekkel népesítsék be a ritkán lakott, vagy árván maradt tájakat.

Árpádházi királyaink telepítéseit a modern népesedési politika kétségtelenül az aktív népesedéspolitikai vállalkozások közé illeszti be, — s az aktív eszközök sorában is azok közé raktározza el, melyek a népesség számának emelésére, sűrűbb lakosságra törekszenek.

Az u. n. hajadonföldek szinte korlátlan bőségben terültek el a magyarok által meghódított Duna-medencében, — ám hiányzott az elegendő munkáskéz a megművelésükre. De a ritkább vagy sűrűbb csoportokban bevándorlók közül kerültek ki jobbra az első kézművesek s utódaik — vagy már az első generáció — alkották a lassan kialakuló városok polgárságát. Magyarország gazdasági életének az Anjouk korából jól ismert fellendülése teremtette meg azután igazán az alapot a Kárpátok által védett állam határai között a lakosság számának gyarapodására. A Hunyadiak idejében az ország népességét 4 millió főre becsülték. Ez a viszonylag hatalmas népességi törzs, mely hozzá nyelvileg is eléggé homogén volt, biztosított a magyar népnek akkora jelentőséget európai vonatkozásban, amekkorára azóta sohasem tudtunk szert tenni.

A magyarországi telepítések mindig u. n. belső telepítések voltak. A germán fajú népek nagy expanzív ereje azonban a X. század után már a középkorban jellegzetes példát adott az ellenkező irányú telepítésekre. A Baltikum ősi erdőrengetegeinek feltörése és a tengerpart benépesítése a legnagyobb emberi teljesítmények közül való volt, — szinte hősköltemény, a germán akaratnak és tervszerűségnek örök dicsősége. Mint valaha, mikor századokkal korábban a germán törzsek Nyugat felé és délnek indultak, úgy nyomultak most előre a tengerpart mentén keleti irányban s hódítottak meg új földeket

az emberi civilizáció számára. Ha a Balti-tenger vidéki német telepítésekre gondolunk, valójában tervszerű kivándorlási politika vonalai rajzolódnak ki előttünk. Nyilván része volt ebben a politikában az uralkodók szervező akaratának, — de a társadalom, az érdekelt népelemek, bölcs elhatározásának is. Századokkal később, mikor az Észak-Amerikai Egyesült Államok megalakulása és konszolidálódása után az európai népek milliói szálltak hajóra s mentek a tengerentúlra, végső eredményben nem történt más, mint egykor — és mindig — a nagy népességi vándormozgalmak idején: selejtes elemek is odasodródhattak az úttörők, az alapítók közé. De jobbára a vállalkozó szelleműek, az erősek, a küzdeni akarók cseréltek otthont, s nagyon sok esetben hazát, hogy felépítsék az új világot.

Az a vidék pedig, vagy ország, vagy világ-rész, amelynek irányában a telepítés történt — szinte injekcióképpen — friss népességet kapott. A másik népessége, a honnan az új települők eltávoztak, meg-ritkult.

Azokban azonban, akik a népesség száma-alakulását közelebről tartották szemmel, lassankint egyre több bátorsággal alakult az előbb csak sejtésszerű meggyőződés, hogy a népesség és az élelmiszerek mennyisége között olyan összefüggések vannak, melyek útját állják a kormányzati törekvéseknek, vagy akár az emberi ösztönök felelőtlen kielégítésének, mert különben a már megművelt területek lakosságának ellátása forogna veszedelemben. Már a XVI. század végén észreveszi Botero velencei követ, hogy a régi városok szaporodása lomha, lassu, s velük szemben az új alapításuaké fürge, új meg új leveleket hajtó. Sőt meglepő elmeéllel azt is megírja, hogy amazokban a szaporodás azért lanyhul el, mert bár

a lakosság nemzőképessége megvolna, de a tápláló erők gyengülnek. A XVIII. század ragyogó szellemű írója, Montesquieu, talán még inkább megérezte ezt az ellentétet, sőt még világosabban körvonalazta s az emberiségre általánosította. Az embert a fajfentartási ösztön gyermeknemzésre biztatja, de gátolják ebben a szellemi és erkölcsi sorompók, — leginkább azonban a megélhetés szűkebb mértéke vagy fenyegető elakadása.

A problémát tehát elég tisztán felismerték már ekkor. Talán legtisztábban az amerikai Franklin, akinek tényleg a szemei előtt játszódott le annak a nagy színjátéknak első felvonása, melynek tartalma az újvilágnak ez időtájt is egészen meglepően gyors benépesítése volt. Franklin szerint a népesség mindaddig növekedik, ameddig a föld olcsó, könnyen megszerzhető s viszont a munka drága. Ez a helyzet csak akkor változik meg az ember rovására s a föld javára, mikor az ország már teljesen benépesül.

A tudomány szövétneke tehát olyan részleteit világitotta meg a nagy emberi problémának, melyeket közben is sokan hamisan értékelték. A merkantilizmus német képviselői szerint pl. a népesség egyszerű szaporítása az a csodaszer, melynek nyomában virágzás árad szét a gazdasági élet minden ágában. A harminc éves háború népességi veszteségeit sokáig nyögő német államok íróinak ezen az egyoldalú optimizmusán aligha akadhatunk fenn. S talán nem kell sokáig időzni XIV. Lajos hires nantesi ediktumánál sem, amely adómentességet nyújtott azoknak, akik fiatalon házasodnak meg és külön kedvezményt, járadékot biztosít azoknak, akiknek sok, — tíz, vagy több — élő gyermekük van. Ha nem ébresztik fel mélyebb okok a szülőkből a vágyakozást a gyermekek után, meddő minden hasonló kísérlet. S különösen meddő

akkor, ha esetleg a közgazdaság adott viszonyai mellett nem is kívánatos a népesség kereteinek bővítése.

Maga a nép különben — főleg a németek lakta vidékeken — már akkor tudatára ébredt annak, hogy a szaporodás nem lehet korlátlan. Bajorországban és Tirolban (s egyebütt is) elég hamar — még a XVII. század második felében s a következő század derekán — szabályzatokat adnak ki, melyek intézkedései ugyan nem fedik egymást tökéletesen, de a lényegük az, hogy házasságra csak az léphessen, akinek van annyija, hogy az új életre elindulhasson.

VI

A MALTHUSIANIZMUS

A népességi kérdés kutatásának és megvitatásának egészen új korszakát nyitotta meg Malthus felépése. Első ízben névtelenül jelent meg 1798-ban az „Essay on the principle of population” című híres munkája. Írója tulajdonképpen vitairatnak szánta az emberiségnek a tökéletes boldogság felé haladását hirdető szocialista Godwinnal szemben s aligha gondolt akkor arra, hogy az azóta lepergett hosszú évtizedek népesedéstani vizsgálódásainak középpontja vagy támadásainak célpontja az ő műve lesz.

A XIX. századba való fordulás előtt megsötétültek az idők fellegei az angol munkásosztály feje fölött. Az ipari forradalom végérvényesen összetörte már a munka régi kereteit, de nem teremtette még meg helyettük a biztos fejlődés újabb útjait. Keleten ott piroslott a kontinensen a francia forradalom lángja. A föld is mintha hűtlenné vált volna a dolgozó emberi kezekhez: rossz termések nyugtalanították a megriadt szegényebb népet. Ennek a nyomott hangulatnak volt tulajdonképpen plasztikus kifejezője Mal-

thus akkor, midőn először öntötte formába a népesedés törvényeit úgyv, hogy a művelt világ föleszmélt hangjára s nem ment el érdeklődés nélkül a vészjel mellett.

Valóban, Malthus elődjeinek gondolatait sűrítette össze híres formuláiban, de el nem hervadó érdeme: döntő csatanyerése, mert a népesedési kérdések tárgyalása azóta sem került le a napirendről. Malthus azt hangsúlyozta, hogy emberi élet nincs élelem nélkül s másfelől azt, hogy a férfiak és nők nemi vonzalma az emberi természetből folyó szükségszerűség, mely a jövőben sem változik meg. Ebből azután azt a következtetést vonta le, hogy a népesedési erő jóval nagyobb, mint a földben rejlő termelő erő. Pedig — úgymond — a két egyenlőtlen erő hatásának mindig egyensúlyban kell maradnia. Az élelem nehézsége (nehezebb megszerezhetése, vagy éppen hiánya) erős és állandóan működő akadály a népességnek. A népesség szaporodását a nyomor és bűn hatása szorítja le az élelem színvonalára.

Pesszimiztikus felfogását Malthus hamarosan enyhítette. Nagy művének második kiadásában a népesedési törvény másképp hangzott. Most is abból indult ki, hogy a népesség szaporodásának szükségszerű határa az élelem és hangsúlyozta azt, hogy a népesség változatlanul szaporodik ott, ahol az élelem mennyisége nő, hacsak nagy és szembeszökő akadályok nem hátráltatják. Az akadályok kétfélék. Előzetes és tényleges akadályok. Forrásuk hármas: az erkölcsi önmegtartóztatás (korai és könnyelmű házasságtól való óvakodás), továbbá a bűn és a nyomor. A meggondolatlan házasságtól való óvakodás: előző akadály; a szexuális élet rendellenességei a bűnök csoportját népesítik be. A bűn a népesség szaporodásának tényleges akadály. De tényleges akadályok

azok is, melyek természeti törvények elháríthatlan következményei. Ezeket Malthus a nyomor névén foglalta össze. Vannak azonban vegyes természetű korlátok is. Mint pl. a háború, a kicsapongások, stb. Ezeket a bűn hozza az emberiségre és nyomukban jár a megpróbáltatás, a nyomor.

135 év tudományos vitáinak meg-megújuló viharában Malthus népesedési törvénye lényegében máig diadalmasan állja a harcot. A modern népesedési szemlélet mindenestre jobban kidomborítja, semmint Malthus megtette, a tényleges akadályokkal szemben a népesedés előzetes akadályait, mert az idők során az erőviszonyok az utóbbiak javára tolódtak el s a népesedés új értelmű előzetes korlátai nagyobb szerepet játszanak, mint a már kész emberi életet megsemmisítő erők. De végeredményben örök igazság az, hogy a népesség korlátlan szaporodása előbb vagy utóbb összeütköznék a csökkenő termelékenység elvének következményeivel, ha az emberiség szaporodását hatalmas gátló körülmények nem tartanák pórázon.

Annak az óriási irodalomnak pergőtüze, mely Malthus körül — mellette vagy ellene — valaha megindult, s mely néha elhalkul, hogy aztán ismét nagyobb zengéssel szólaljon meg, sok vonatkozásában vaktöltésekből keletkezett. A leghevesebb támadók sem igen jutottak gondolatfűzésük végén más eredményhez, minthogy túlnépesedésről valóban lehet szó. Legfeljebb azzal tompították vizsgálataik tanulságát, hogy abszolút túlnépesedés mellett viszonylagos túlnépesedést különböztettek meg, — vagy pedig csupán az eljövendő századok valamelyikére engedményezték a kellemetlen fejlődést.

Másrészt Malthus legbuzgóbb hivei is hangoztatják azt, hogy az a bámulatraméltó fejlődés, mely a

mult század folyamán, különösen a mezőgazdasági termelésben mutatkozott (főképp a mezőgazdasági kémia és a mezőgazdasági gépek alkalmazása révén), sok tekintetben megfakította — egyelőre — a túlszaporodás rémének fekete leplét. Jobbára a Malthus oldalán kardoskodó párt is a viszonylagos túlnépeség lehetőségeinek megfestésével iparkodott a vezér törvényének újdivatu köntöst adni.

Malthus népesedési törvényének legerősebb támadói a szocialisták voltak. A legnevesebb szocialisták kezdettől fogva nehéz ágyúkkal vonultak fel ellene. Marx is élesen szembefordult vele. Szerinte nem a népesség és élelem szaporodásának különböző aránya, hanem a kapitalista termelési rend belső sajátsága az oka az ipari tartaléksereg összegyülekezésének és a munkások kizsákmányolásának. Az újabb szocializmus gyakran azonban mégis szinte a lábhoz teszi a harcban a fegyvert. Kautsky a túlszaporodás ijesztő gondolatát azzal kívánja elütni, hogy a létfenntartási eszközöket gyorsabban szaporíthatjuk, mint az emberek számát. De mégsem hallgatja el a veszélyt, mert a magasabbrendű termelés kialakulásával karöltve emelkedik a dolgozók vágya szellemi szükségletek kielégítésére, — ez pedig csökkenti munkaerőjüket, s a lakosság és az élelmiszer mennyisége között előbb-utóbb mégis csak kedvezőtlen arány fog mutatkozni. Ilyen körülmények mellett csupán nem a malthusi, hanem a neo-malthusi értelemben vett előzetes akadályok, a fogamzás megakadályozása, stb., tartják egyensúlyban az ételmet és a népességet.

A szocializmus tanainak egyéb művelőinél is gyakran olvashatunk arról, hogy a civilizáció terjedésével és a kultúra fokozódásával a szegényebb emberek is megismerik az élet finomabb örömeit és szaporodásuk lassanként hasonló lesz azokéhoz, akiknek

a nemzeti jövedelem eloszlásánál több jutott. A születéseknek a legújabb időkben észlelt csökkenését megmagyarázni kívánó ú. n. jóléti teória csírái mintha a szocialista gondolkodás rendszerében merültek volna először fel.

A polgári irodalom nagy vitaanyagát tulajdonképpen két főcsoportra oszthatjuk. Az első főcsoportot az ú. n. derült, optimista világnézetet valló írók alkották és alkotják ma is. Az ő fejük nem fáj Malthus aggodalmai miatt. A másik főcsoport a természettudományok köréből kölcsönvett érveléssel iparkodik Malthus népesedési törvényének sírját megásni. Am nem veszi észre, hogy legfeljebb mégis csak a törvénynek nem minden időben és mindenütt való érvényesülését bizonygatja, de annak benső igazságát mégsem csorbítja meg. A népességi tudomány munkásainak e két nagy csoportja mellé harmadikként sorakozik fel a századforduló után azoknak a kutatóknak azóta nagyranőtt köre, akik a probléma egyik tagadhatatlanul legfontosabb részletét, a születési arányszám alakulását, vizsgálják s keresnek ezen a réven alkalmat arra, hogy a Malthus körül zajló vitába belekapcsolódjanak.

Mint a népességi probléma megoldásának korábban szinte kiközösített tábora bolyongott előbb ezektől a csoportoktól messze a neo-malthusianismus hívóinek gárdája, de a száztíz év, mely e tanok bölcsőjétől korunkat elválasztja, a neo-malthusi eszmék közül is sokat kiemelt eladdig-elszigeteltségéből. A jóval rövidebb multa visszatekintő fajegészségtan szereplését kezdettől fogva sokkal több barátsággal, nem egyszer lelkesedéssel, fogadták a népesedési politika aktív irányadó tényezői is.

Az optimista felfogás képviselőinek tisztánlátását gyakran szinte megzavarta különben tiszteletreméltó

szándékuk, mely tollukat vezette. A népesség szaporításának gondolata lelkesítette legtöbbjüket. A sűrűbb népesség mellett — vélték — fokozódhatik a munkamegosztás s a termelés hozamának növeléséből mindenki megszerezheti azokat a javakat, melyek létének fenntartásához szükségesek. Különösen List Frigyes volt annak a tételnek hűséges apostola, hogy a népesség szaporodásával együtt jár a jómód növekedése; nem a természet tehát a döntő tényező a népesség számának növekedésében, hanem a termelési erők helyes organizálása.

A másik jeles német professzor, Wagner Adolf, felfogásában több a megértés Malthus tanításával szemben, s több is benne a bölcs mérséklet. Ő az első, aki az abszolút túlnépesedés mellett meglátja a sokkal gyakoribb relativ túlnépesedést. Annak mérlegelése, hogy mi tekintendő bőséges, megfelelő vagy esetleg már szűkös ellátásnak: korszakonként, országonként, népenként, foglalkozásonként és a társadalmi helyzet magasabb vagy alacsonyabb volta szerint is nagyon eltérő eredményt szülhet. De az az értéktétel, hogy több ember megélhetése majd könnyebb lesz-e vagy nehezebb, Wagner szerint a legfontosabb rúgók egyike a népesség szaporodásának fokozása vagy csökkentése körül.

Az optimista írók élén mégis alighanem Carey halad, aki látszólag nagyon erős rohamot intéz — két fronton is — Malthus rendszere ellen. A jövő emberének (s a már is magasabb kultúrfokon élőknek) — mondja ő — kisebb az élelmiszerszükséglete: a géptermelés mindenhatósága mellett a dolgozó ember karjának kisebb fizikai erőt kell kifejtenie. De másrészt a kultúremler szellemi képességei növekednek s hanyatlik a nemzőképessége. Sok érv szól amellett, hogy Careynek bizonyos értelemben igaza

van, de az idők távolságában egyszer mégis csak jelentkezni kell a mezőgazdaság ki nem irtható gyengéjének: csökkenő termelékenységének. S másfelől nagy kérdés, hogy a kultúra hódítása és az ember fejlettebb gondolkodási képessége nemzőerejét gyengíti-e vagy ami fontosabb: csupán nemzési akaratát.

A Carey-féle álláspont szinte surolja a természet-tudományi iskola híres képviselőjének, Herbert Spencer-nek, a népesedési elméletét. Spencer rendszerének rövidre fogott tartalma az, hogy az egyén szellemi fejlődése (az individuáció) és másrészt a szaporodásra felhasznált eszközök (a genesis) között olyan ellentét van, mely a túlszaporodással szemben a vészfék szerepét tölti be. Így történik, mert a kultúra növekedésével valóban együtt jár az emberek kisebb szaporodási képessége. Ez azonban — ha azt másrészt tompította azzal, hogy a létfenntartási eszközök szaporodása maga után vonja az emberi szaporodás emelkedését is — a nagy tudósnek olyan állítása, melynek bebizonyításával a biológia ezideig még adós maradt.

A mult század vége felé s a század elején a tudomány egyre jobban felhasználja azt a gazdaságstatisztikai anyagot, mely az idők során az európai országokban mindenütt felgyülemlett.

A malthusi tanok leghivebb barátainak egyike a német Budge, aki szerint Malthus igazát éppen a születési index érzékeny esése erősíti meg: a születések számát a gazdasági és társadalmi viszonyok korlátozzák, — teljes összhangban Malthus elméletével. A többség azért még mindig Malthus babérainak megtépezésére törekszik. Oppenheimer is felcsap az optimista népesedési felfogás katonájának; a mezőgazdaság termelékenységének csökkenésétől hosszú időre nem fél, mert a gazdasági és szellemi fejlődésnek még

szinte végeláthatatlan lehetőségei vannak és ezért a túlnépesedést is csak a távol jövő rossz álmának hiszi.

A német népességi tudomány másik buzgó munkása: Wolff, a mult igazmondására támaszkodva igyekszik a Malthus-féle tanból kiáramló pesszimizmust elvetni. A kultúrnépek — úgymond — sohasem szaporodtak túl a kereteken, melyeket számukra a gazdasági élet nyújtott. Mert az emberek mindig arra törekszenek, hogy életkörülményeik jobbak legyenek, mint amilyenek apjuké vagy nagyapjuké voltak. A modern ember racionalizálta nemi életét. Szaporodási képessége ellentétben áll a telek eszmei szaporíthatatlanságával, a legjobb termőföldek korlátozott terjedelmével és a tőkének is véges munkaképességével. Ezek a negatívumok azonban az embert hátráltatják nemzőképességének kifejtésében, hacsak nem fizeti meg a vámon annak az árát, amit megszerez a réven, — t. i. egyéni jólétének összezsugorodásával. Wolff tehát szintén az ellenzék széles rétegében helyezkedik el, de nyilván hamis útra tévedt akkor, midőn a születési arányszám csökkenését a népesség egységére jutó élelemadag növekedésének függvénye gyanánt fogta fel. A világháborút követő idők születési arányszámainak alakulása cáfolata Wolff előbb vallott álláspontjának.

Az újabb népesedési irodalom a szaporodás egyik tényezőjének, a születések számának alakulására fordít több gondot, amint erről alább még lesz szó. Terjed az a vélekedés, hogy a növekvő jóléttel vagy legalább az elérni szándékolt jóléttel együtt csökken az emberek vágya gyermekek után (Mombert). Az utód jövőjéért érzett aggodás, a jobb nevelés eszközeinek biztosítása, sokfelé pedig az osztatlan vagyon megőrzésének szándéka fojtják el a szülőknél az aka-

ratot arra, hogy gyermekeik számát szaporítsák. Meglehetősen ismeretessé válik a francia Dumont által kifejtett társadalmi kapillaritás fogalma: az emelkedni vágyó ember arra kényszerül, hogy minden felesleges tehertől szabaduljon, — és sok ember féktelen önzésében az utódokat is ilyen tehernek tekinti. Körülbelül ugyanezt a gondolatot fejezi Brentano is akkor, midőn a népesedés újabkori alakulásában a Gossen-féle törvény diadalát látja: az ember a jóléti érzés maximumára törekszik s ezért csökkenti a gyermekeinek számát.

Nyilván a meglévő standard of life megtartásának vezéreszméje az az iránytű, mely olyan komoly tudóst is erőszakos megoldások pártolása felé sodort, mint aminő Verrijn Stuart. A magas szaporodási arány veszedelmét el kell háritani. De míg a halandóság fokozása drasztikus mód volna, a kivándorlásnak szerinte az anyaország szempontjából kérdéses a hasznossága. Egyedüli eszköz tehát a születési arányszám csökkentése: ezért nem kell búslakodni azon, hogy a világháború után a születések száma oly meredeken esett. Pedig más az, hogy esetleg meg tudjuk magyarázni a születési arányszám csökkenését — és más az, ha örülünk azon, hogy a születések korlátozása általánossá válik.

Abba viszont bele kell nyugodni, hogy egyre többen tömörülnek annak a gondolatnak vonzási körébe, hogy az emberi akarat szegeződik szembe a szaporodás gondtalanságával. A nagyszerű Gide is ezt a nézetet vallotta, — bár annak a megfigyelésének, hogy a születési szám a civilizáció előrehaladásával visszafejlődnek, a múlt század derekán számos európai állam népmozgalmának adatai ellentmondtak, — napjainkban pedig Japán születési statisztikája.

Franciaország népesedési irodalma gazdag igazán szellemes munkákban, de akár Leroy-Beaulieu, akár Levasseur, vagy a két Bertillon munkáját olvassuk, végeredményben mindenütt az emberi akarat, (vagy az akarathány) születési szám-csökkentő hatása rajzolódik ki fejtegetéseikből. Ám, ha ezek a jeles írók egyértelműen a civilizációt mondják ludasnak a fejleményekért, gondolatmenetük kissé sántít. A mi kitűnő Lángunk mutatott rá arra, hogy a civilizáció feltételezett, vagy tényleg meglévő előnyei mellett is a francia kispolgár és munkásember aránylag nehezebb viszonyok között él, — vagy élt legalább a világháború előtt, mintsem a gazdaságilag fejlettebb országok, pl. Németország vagy Anglia hasonló társadalmi rétege. Nyilvánvaló, hogy Franciaországban a népesség szaporodásának akadályai között azok vannak túlsúlyban, amelyek Malthus fogalmazása szerint nem az erkölcsi önmegtartóztatás, hanem a bűnök csoportjába tartoztak volna.

VII

ZUHANÓ SZÜLETÉSI SZÁM

A népesség szaporodására, mint több ízben említettük, manapság döntőbb hatást gyakorol a születések indexében történt eltolódás, mint a halandóság átalakulása. A népességi tudomány búvárlataiban lépten-nyomon a szaporodásnak az emberi akaratban megnyilatkozó gátját állítja oda bűnbakul. Célszerű, ha (az *Annuaire International de Statistique* II. kötete alapján) megvizsgáljuk, hogy addig, míg a születési arányszám erejének első jellegzetes korszaka Európaszerte lezajlott, miképpen alakultak az ú. n. tiszta születési arányszámok.

A törvényes élveszülöttek száma ezer: 15—49 éves házas nőhöz viszonyítva

Ország	1876-85	1886-95	1896-1905	1906-15
Anglia és Wales	250	228	203	171
Belgium	264	238	213	161 ¹
Bulgária			266	280 ²
Dánia	241 ³	234 ³	217	191
Franciaország . .	166 ⁴	149	134	114
Magyarország . .	234	225	216	198
Németbirodalom	269	258	243	196 ⁵
Olaszország . . .	248 ⁶	249	232	226 ⁶
Románia			223 ⁷	
Svédország . . .	240	231	219	196 ⁸

Ezeknek a számoknak helyes értékelését megkönynyítendő, fejezzük ki az utolsó számoszlopot az elsőnek a százalékában:

Anglia és Wales . .	68.6	Magyarország	84.9
Belgium	61.2	Németbirodalom . . .	69.2
Dánia	79.5	Olaszország	91.4
Franciaország . . .	68.8	Svédország	81.8

Legerősebben éppen a világ leghatalmasabb nemzetei népességének a tiszta születési arányszáma sülyedt. Anglia, Franciaország s a Németbirodalom születési mozgalmának ez a fő tápláló csatornája körülbelül egyforma mértékben iszaposodott el. Igaz, hogy a tipikusan ipar-forgalmi jellegű Belgiumban a natalitás tiszta indexe még nagyobb mélységből tekintett egykori oromzatára. De, bár a születési arányszám csökkenése alól az északi, a déli, a többi közép-európai államok sem jelentettek kivételt, a népekben rejlő erők elsatnyulása szempontjából annyira szomorú versenyben szorosan egymás mellett — hármas

¹ 1903-1913, — ² 1910-11, — ³ 1875-84, 1885-94, —

⁴ 1877-86, — ⁵ 1907-16, — ⁶ 1877-86, 1907-14, —

⁷ 1896-1903, — ⁸ 1908-1913.

fogatként — a nagy államok népessége száguldott elől.

Bizonyos az, hogy a születési arányszámnak a világháború után hamarosan bekövetkezett nagy eséséért is főképpen a törvényes születések számának megcsappanását lehet felelőssé tenni. De hogy az egyes országok születésének abszolút száma is milyen lejtőn siklott le nem egészen két évtized alatt, arról pár számot szintén kell idézni.

Ország	Születések száma ezrekben			
	1913	1921	1926	1930
Anglia és Wales ..	882	849	711	649
Belgium	171	163	154	151
Bulgária	108	197	196	180
Dánia	72	79	72	66
Franciaország .. .	746	812	770	749
Magyarország .. .	264	255	235	220
Németbirodalom ..	1.839	1.560	1.292	1.127
Olaszország	1.122	1.118	1.108	1.093
Románia	310	620	606	625
Svédország	130	128	106	94
Japán	1.757	1.991	2.086	2.085

Szándékosan nem hivatkoztunk a világháborút közvetlenül követő két esztendő születési mozgalmának adataira. Régi tapasztalatokhoz hiven, a háború közvetlen és közvetett emberveszteségeit kipótlandó, a születések száma hirtelen emelkedett. Az ekkor észlelt magassághoz képest a harmadik évtized végén még nagyobb behorpadást jelezne az 1930. év statisztikája, mintsem az 1921. évvel szemben. Hát még az 1931. évé! A Balkán-államoknál a Nemzetek Szövetségének forrásmunkája nem hiven tünteti fel a számok hullámvázát: az 1913. év adata úgy Bulgáriát, mint Romániát illetőleg régi területükre vonatkozik. Egyebütt azonban a tanulság lenyűgöző. Japánon

kívül, melynek ebben a vonatkozásban is lüktető, diadalmasan előretörő a fejlődése, a többi államban mindenütt hanyatlott a születések abszolút száma. A még egyre fokozódó népesség kisebb tömegű születéseket produkált.

Legnagyobb hatást azonban mégis talán Anglia születési mozgalmának elernyedése váltja ki, mert ez az ország a győző államok legértékesebbje volt. És ime, az angol anyák csaknem negyedrésznivel kevesebb gyermeket szültek 1930-ban, mint az évtized elején. A porba zúzott s a versaillesi békekötéssel gúzsba kötött Németbirodalomban csak alig valamivel apadt el inkább az anyák vágyakozása gyermekek után. Pedig úgy Anglia, mint a Németbirodalom népének hajlandósága új házasságok megkötésére az évtized vége felé mintha növekedőben lett volna. 1926-ban amott 318.332, emitt 483.198 házasságot kötöttek. 1930-ban pedig a csatornán túl 355.999-et, a német államokban pedig 562.648-at. A házasságoknak az a tömege tehát, melyekből elsősorban várhatja a nemzet a néperő folytonos kicserélődését, megújódását, szaporodóban volt. De Angliában a győzelmet követő kiábrándulás után fellepett, a Németbirodalomban pedig a sorozatosan megújuló romboló válsághullámok igazán nem fejthettek ki olyan szuggesztív erőt, melynek nyomában járt volna a bizakodás, a reménykedés s a családfő kisebb gondja, megenyhült terhe és nyíltan bevallott vagy csak el-sóhajtott kívánczósága gyermek után.

Hivatkoznak arra, hogy a születési arány csökkenése szoros összeköttetésben áll a csecsemőhalandóság mérséklődésével. A közegészségügy fejlődése mind több és több újszülött életét menti meg, rántja vissza a félig eltávozottakat a sir széléről. A közelmúlt idők újszülöttjeinek bizony jóval kevesebb reményük

lehetett arra, hogy felnőhessenek, mint a ma és tegnap új világpolgárainak.

Ország	1000 éveszülöttre esett ugyanabban az időszakban csecsemőhalott					
	1876-85	1886-95	1896-905	1906-15	1921-25	1926-30
Anglia és Wales	142	148	147	113	76	68
Belgium	155	163	153	139 ¹	100	95
Bulgária		96	146	158	156	147
Dánia	139	136	126	103	82	83
Franciaország ..	167 ²	168	149	122	95	89
Magyarország ..		250 ³	215	205	187	173
Németbirodalom			207 ⁴	168 ⁵	122	94
Olaszország ..	202 ⁶	190	168	144 ⁷	126	123
Románia	191	205 ⁸	198 ⁹			196
Svédország ..	121	104	96	74	60	59
Japán					159	137

Körülbelül megvan a párhuzamosság a születési arányszám esése és a csecsemőhalandóság javulása között. A natalitás valóban akkor vett új fordulatot, amikor a világháborút megelőző évtizedben a csecsemők életveszedelme csökkent. Melyik a kettő közül az ok s melyik az okozat, most ne kutassuk. Akár azért halaványodott el az új születések csillaga, mert az elődök közül több megmaradt; akár azért nem sorvadtak el virágzó életek, mert a kevesebb gyermek egészségét inkább tudták megóvni, tulajdonképpen mégis csak azonos lelki rugók működéséről volt szó: a szülők hengerítettek követ az új életek kicsirázásának útjába.

¹ 1909-12, — ² 1877-86, — ³ 1891-95, — ⁴ 1901, —

⁵ 1907-14, — ⁶ 1877-86, — ⁷ 1907-14, — ⁸ 1885-94, —

⁹ 1899-900, — ¹⁰ 1908-13.

VIII OKOK ÉS HATÁSOK

A népesedési tudomány felneszelt annak a közelgő földrengésnek morájára, amely a születési mozgalom régi épületének recsegéséből-ropogásából származott. Szinte a felkavart, nyüzsgő, zsongó méhrajára hasonlított megriadása. Ámde mikor ezt mérlegeljük, s a születési arányszám csökkenése körül kirobbant vitáról szólunk, el ne feledjük, hogy az irodalom bár fekete szemüveget használt már 1914 előtt, az elmúlt évtized során megdöbbenése gyakran a kétségbeesésig fokozódott.

Talán a legszebb tanulmányok egyike, az, mely a kérdést fajegészségtani irányban is elmélyítette, Gruber professzor nevével, 1913-ban jelent meg. Aggódo képzeletét a német nép születési arányszámának megrendülése izgatta. Már akkor attól félt, hogy a Németbirodalom szaporodása Franciaország sorsára fog jutni. Gruber a népesség száma szaporításának a hive. De nem csupán a mennyiségi elv tekintélye miatt. Súlyosabb véteknek tartja azt, hogy a nemzettörzs kiváló egyedei nem szaporodnak elegendő mérvben: amint a társadalmi ranglétrán feljebb küzdik magukat, utódaik száma csökken, s helyüket más sekélyesebb, vagy satnyább elemek sarjadékai foglalják el. Pedig a jeles utódok sorsa és értéke attól függ, mennyi becses elődre, ősré tekinthetnek ők maguk vissza: a kiválasztottak egyénisége úgy alakul ki, hogy az ősök jó tulajdonságai a legszerencsésebben ölelkeztek össze bennük. Az első, a vezérlésre hivatottak, serege egyre inkább meg fog vékonyodni akkor, ha a születések csökkenő irányzata továbbra is megmarad. Az egyén a maga gazdasági előnyére ügyel s nem sokat törődik azzal, hogy fajának kára, esetleg jóvátehetetlen vesztesége keletkezik

abból, hogy a szaporodás kérdésében a vonakodók pártját erősíti.

A neo-malthusi propaganda a jobbmóduak lelkének megfertőzése után az egyszerűbb polgárosztály és a munkásnép soraiban is nagy hódításokat tesz. Igaz, hogy a gyermeket a modern kor szociálpolitikai védelme folytán a szülők hovatovább nem gyorsan felnövekedő segítségnek, hanem súlyos gazdasági hátránynak hiszik. Sok reménybeli gyermeknek a női munka terjedése ássa meg a sirját. Azt viszont Gruber tagadja, hogy a fokozódó nyomor ösztökélné a városi lakosságot a születések csökkenésére; hiszen a tömeg sokkal jobb életviszonyok közt él, mint előbb. A nőemancipáció annál inkább ellensége az anyaságnak: a nagyvilági nő (vagy csak annak álarcában járó) nem leli úgy örömét a gyermek felnevelésében, mint anyáink és szépanyáink. Pedig az egész német gazdasági élet a születések számának fokozódását áhítja: ha abban zökkenő támad, alapjában reng meg a közgazdaság hálózata.

Mások részletkérdések megoldása körül buzgókodtak. Volt, aki azt hangoztatta, hogy a vallásnak nagy hatása van arra, hogy a különböző népességi rétegek születési gyakorisága mekkora s különösen a római katolikusok érdemeit emelték ki. Nálunk (már a világháború után) Pezenhoffer írt hasonló szellemben. De amint külföldön sem sikerült az ú. n. akarat teoria árkait e kutatásokkal betemetni, utóbbi heves támadásainak eredményét is nagyon meggyengítették azok a szép vizsgálatok, melyeket Schneller végzett arra vonatkozólag, hogy a születési mozgalom vallás szerint tagolt adatainak létrehozóiként mint működnek közre a valláson kívül más gazdaságtársadalmi erők.

Volt, aki arra hivatkozott, hogy a születési arány-

szám csökkenésében része van a házasulók kora emelkedésének, kettős okból is. Mert a 20 éven felüli nő termékenysége fiziológiailag kisebb, mint a fiatalabbé. S másrészt az idősebb nő inkább szegődhetik hivévé annak a szokásnak, mely mesterséges gátat emel a gyermekáldás elé. Mások a városiasodást okolták. Egyre nagyobb tömegek élnek a városban, különösen a nagyvárosokban, s a kinek őse vagy maga a falun vagy kis mezővárosban élt, a megváltozott milieu következtében kiválik abból a hadseregből, mely a népesség fejlődési láncolatának megbízható katonáiból állott.

Nem kerüli el persze a figyelmet az, hogy az önálló és a tisztviselők születési gyakorisága mennyivel kisebb az átlagnál, s mennyivel több viszont a segédszemélyzetbeli egyéneké: náluk csak kevésbé szerepelnek pl. azok a gátak, hogy a születendő kisgyermek megrövidítené az előbbi örökös egykor a vagyon felosztásánál. Hivatkoznak a nemi betegségek, főképpen a szifilisz terjedésére; az alkoholizmus pusztításaira, stb. A csecsemőgondozás emberbaráti intézményeinek kiépítése, a csecsemővédelem, az anyavédelem, a terhességi, szülési, szoptatási segélyek, stb., mindmegannyi eszközök egyfelől arra, hogy a megszületett életek könnyelműen ne menjenek veszendőbe, s másfelől fékei az új életek megteremtésének.

Kifejtik, hogy az utódok nemzésének úgy a férfiaknál, mint a nőknél meg van a legjobb időszaka. Ha ezt a szülők nem használják ki, tulajdonképpen rablógazdálkodást folytatnak úgy a múlt, mint a jövő generációinak szervezetével.

Borntraeger különösen arra fordított sok fáradságot, hogy a születések számának szabályozására irányuló akarat általánossá fejlődését tárja fel s rendre

foglalkozott a nemi élettől való teljes tartózkodás mellett a többi eszközökkel. Az esetenként való preven-
ciával. A nő fogamzóképsőségének időleges, vagy
egyszer s mindenkorra való megszüntetésével. A férfi
nemzőképtelenségének előidézésével — ami a nemi
érintkezést azért lehetővé teszi —, és végül a magzat-
elhajtással.

A születési arányszám csökkenésével foglalkozó
irodalom előbb mégis jórészt azokat az okokat keres-
gelte, amelyek véleményünk szerint sem elsődleges
okai a néperő fejlődésében mutatkozó hanyatlásnak.
Sokan sejtették a lényegét. Mások rá is mutattak
arra. De a legtöbben mellékösvényre tévedtek. A
világháborút követő esztendőök szemlélődései sokkal
határozottabban dobják felszínre — szinte kizáróla-
gossá teszik — azt a felfogást, hogy a kulturnépek
natalitásának hova-tovább döbbenetes esése legelső-
sorban az emberi akaratnak, vagy még helyesebben a
gyermek-nemakarásnak a függvénye. A férfi és nő
egyesült ebben a közös akaratban. A házasságokat
gyakran azzal a nyílt vagy hallgatólagos megállapo-
dással kötik, hogy a szülők gyermek nélkül élik majd
házaséletüket, — legfeljebb egy vagy két gyermekre
gondolnak. A tudomány tisztán látja a roppant nagy
veszélyt: azok a népek, — vagy legalább is azok a
társadalmi osztályok — melyek népességmozgalmát
megfertőzte a gyermeklétszám tudatos korlátozása,
ha nem térnek magukhoz kábultságukból, halálra
ítéltettek.

Nem tudhatjuk ugyan teljes bizonyossággal, hogy
a születési index mélypontja tartós lesz-e, vagy a ben-
nünket érdeklő közeljövőben újból felfelé mozdul.
Egyelőre azt sem dönthetjük el, hogy a nyugat-euró-
pai és középeurópai népek fejlődésének a gátja eset-
leg nem csak előhírnöke-e annak, hogy a dél- és kelet-

európai államok hamarosan szorosán csatlakoznak ahhoz a nagy unióhoz, melyet ebben az egy kérdésben a nyugati államok alkotnak. De a demográfia számításai szerint a termékeny házasságokból — feltéve, hogy a házassági gyakoriság nem változik — átlagosan körülbelül 3.5—4 gyermeknek kell születnie, hogy a népesség fokozatos szaporodásában fennakadás ne támadjon. Számos nyugati államban ez az arányszáma most már erősen a 3 mögé csúszott, s kétséges még az is, meddig marad mai magasságán.

Ott, ahol a születési arányszám ily keservesen mögötte vánszorog az egykorinak, a népességnek nincs meg az az erő tartaléka, melyből előbbi kereteit kitölthetné. Hiszen a háborús országok születési arányszáma (és szaporodása) vérszegény nivóján csak azért mozoghat, mert a kormegoszlásban a 20—30 éves (a leginkább termékeny) lakosság arányszáma jóval nagyobb, mint a világháború előtt (Burgdorfer). Mi lesz akkor, amikor ezeknek a koréveknek képviselői öregebbekké válnak s a megrendült születési arányszám miatt nem kerül fel helyükre elegendő újabb nemzedék? Növekedni fog a halandóság, a születési arányszám pedig kisebb lesz a mostani minimumnál is.

IX

A SZÜLETÉSEK SZABÁLYOZÁSA

Az elméletek közül, melyeket a népességi tudomány jelesei — a születési arányszám csökkenését magyarázandó — kidolgoztak, nem egy (ha talán csak átmenetileg) megdőlt a világháború óta. A legnépszerűbb elmélet talán az volt, mint említettük, hogy a jólét és a kultúra fokozódásával a születések korlátozása, a nemi élet racionalizálása, nem csupán a gazdagabb, vagy felsőbb osztályok kiváltsága ma-

radt, hanem azoké a népességi rétegeké is lett, melyek gondolkodásában előbb merőben ismeretlen volt. A békeszerzések nem teremtették meg a győztes államokban sem a várt fellendülést. Sőt, mint Európa legtöbb országában, a jólétnek egykori bőséges napjai azokban is hamarosan veszendőbe mentek. Franciaország elég sokáig óvta meg lakosságának — az agrár és ipari népességnek egyaránt — életnivóját, — igaz, hogy ez az életnivó nem volt olyan magas, mint a közhiedelem vélte. Angliában s még inkább a vesztes Németországban, Ausztriában és Magyarországon azonban a megélhetés annál küzdelmesebbé vált. A jóléti elmélet igyekezett is fordítani okoskodásán. Most azt hirdette, hogy a gazdasági helyzet kényszernyomása alatt a népességnek azok a csoportjai, melyek korábban már megismerték a születések számának csökkentéséből az egyénre származó — kétes értékű — hasznot, még szűkebb keretek közé szorították vissza a születések számát.

A neo-malthusianizmus tanai, melyeknek valaha Place vetette meg az alapját, — bár az első nyomverők közé kell sorolnunk Stuart Millt, mert benne támadt talán először kétség, hogy nem jobb-e, ha a népesség akkor is alacsony, midőn az élelmiszer bőséges tömegben áll rendelkezésre, — s amelyeket később Besant asszony, Pierson, s a svéd Wicksell, stb., fejlesztettek tovább: a gombamódra szaporodó neo-malthusi ligák népszerűsítő munkájának segítségével, korunkban többé-kevésbé diadalt arattak. Sokszor olyanok is hiveik közé sorakoztak, szinte tudat alatt engedelmességedve a másoknál látott példa csábító hatásának, akik pedig jól látták a veszélyt, mely e tanok sikereinek kísérője. És kérdéses, hogy a gazdasági viszonyok általános romlása s másfelől a népi kultúrának szakadatlan emelkedése folytán erőteljes beavatkozás nél-

kül remélhetjük-e, hogy idejében ki lehet irtani a népek fejlődéséből a lappangó, vagy a már nyílt kórt.

A neo-malthusianizmus a Malthus szellemében történő erkölcsi önmegtartóztatás helyébe a fogamzásnak megakadályozását teszi. Nem válogat az eszközökben, melyek a célhoz vezetnek. Nem riad vissza a terhesség erőszakos megakadályozásától sem és így kívánta elsősorban a szegényebb néposztályok körében háttérbe szorítani a népesség fejlődésének a malthusi értelemben vett akadályait, a nyomort és bűnt. Bár ott kezdetben legkevésbé sikerült neki.

A közelmúlt esztendőikben egyre-másra találkozunk a neo-malthusista gondolatoknak olyan kiszáradásaival is, amelyek előbb kevésbé érvényesültek. Az ú. n. birth-controll körül zajló viták Európa egész földjén keresztülviharzottak.

Az oroszországi szovjetköztársaság 1920-ban megengedte az egyedülálló munkásnőknek, akiknek egy, illetőleg az ipari munkásnőknek, vagy a férjes asszonyoknak, akiknek már több gyermekük van, stb. a klinikákon orvosok által végzendő magzatelhajtást, de elrendelte, hogy a műtéten átesett nőket nyilvántartásba kell venni. A rendelet elejét akarta venni a rengeteg kuruzslásnak, nem szakértők által történő beavatkozásnak, melynek tömegesen estek áldozatul az orosz nők, akár házasságban, vagy házasságon kívül estek teherbe.

Rövidesen azonban az orosz hivatalos körök rájöttek a régi tapasztalatra, hogy a műtéti beavatkozás is súlyos, az emberi életet veszélyeztető cselekmény, s amellet a kuruzslási esetek száma sem csökkent, sőt terjedt és sűrűbben fordultak elő a szeptikus megbetegedések. Ott is felfedezték végül az ősi igazságot, hogy elsősorban a gazdasági és szociális viszonyok javítása s az erkölcsi felfogás kimélyí-

tése az, ami a születések problémájának megoldását megnyugtató irányba fogja terelni.

Németországban Boeters doktor javaslata, az ú. n. lex Zwickau, a neo-malthusianismus újabb irányzatának egyik legérdekesebb állásfoglalása volt. Boeters a hatósági rendelet alapján történő sterilizálás híve, — kétségtelenül magasabbrendű szempontból. Főcélja t. i. a népesség minőségi javítása. A javaslat szerint pl. a született vakok, süketnémák, epileptikusok és gyengeelméjűek csak abban az esetben léphetnének házasságra, ha házasságkötésük előtt a népesség szaporítására alkalmatlanná tétetnének. Hasonló módon kellene megakadályozni azok számára is a gyermek-nemzést, akiket lelki betegség miatt ápoltak kórházakban. Éppen így a megrögzött bünösöket, stb. Az Unio egyes államai már elég régen hoztak is ilyen törvényeket.

Ezeket a gondolatokat tényleg alaposan meg kell vitatni, mert tárgyuk a népesedési politika fontos problémái közül való. A fajegészségtan kutatásainak egyik legszomorubb eredménye az, hogy míg egyfelől a népesség kiváló törzsei elégtelen szaporodásuk révén egyre jobban háttérbe szorulnak, másfelől a kevésbé vagy éppen nem kívánatos elemek, a kisebb értékűek, szaporodása annál nagyobb. Hova-tovább elnyeléssel fenyegeti a faj értékes törzseinek szaporodását.

A német büntetőtörvénykönyv 218. és következő szakaszainak megváltoztatására irányuló mozgalom célja, az, hogy a magzatelhajtás feltétlen büntetését mellőzzék. Nem szabad, mondják, üzletnek tekinteni a magzatelhajtást, de az okkal-móddal alkalmazott műtétekből a köznek nagy haszna származik, ha a faj szempontjából kisebb vagy veszedelmes értékű születések elé emelünk ily módon gátat.

A birth-controll érdekében folyó agitáció sikere az angol egészségügyi miniszteriumnak 1930 júliusában kibocsátott rendelete, mely megengedte, hogy orvosi tanácsra az anya- és csecsemővédő otthonokban, vagy szülészeti klinikákon vagy kórházakban a vagyontalan házas asszonyokat kioktassák a születek szabályozásának legjobb módszerei felől. Sőt a csatornán túli szigorú felfogás bizonyos mérvű megenyhülését jelzi az anglikán prelátusoknak ugyanez évi rezolúciója, melynek értelme, bármily óvatos is a szövegezése, az, hogy erkölcsileg jogosult okokból meg kell engedni a születes megakadályozását, de a krisztusi alapelvekkel összhangban. A rezolúció azonban elítéli a fogamzás meggátlását olyan esetekben, mikor csupán az önzés, a luxushajhászás vagy a kényelemszeretet volna a mozgató erő. Az anglo-katolikus párt élesen megtámadta a rezolúciót. De így vagy úgy, — a neo-malthusianizmus praktikus eredményeiből, vagy törekvéseiből vett ez a néhány szemelvény mégis azt mutatja, hogy a születek frontján tapasztalt mélyreható változások az embereket arra ösztökélik, hogy a törvényes formát találják meg, — talán a lelkiismeret szavát elhallgattatandó azért, hogy önös érdekeiket elébe teszik fajukénak.

Pedig gyakran hiába a sok lemondás, az élet legzebb örömeitől való elszakadás.

Nyilvánvaló, hogy az abszolút, — a jeles magyar népességpolitikus Balás szerint az állati, vegetatív, értelemben vett túlnépesedés rémétől manapság nem kell tartanunk. Ámde a relatív (Balás szerint a gazdasági értelemben vett) túlnépesedés hátrányai sok embert érintenek. Miért? Talán azért, mert a túlnépesedés hatásait, mely állítólag a munkanélküliség formájában figyelmezteti a művelt világ lakosságát, éppen a születési mozgalom koráb-

ban bekövetkezett csökkenése miatt érezzük oly élesen.

A születések számának öntudatos korlátozásával párhuzamosan — többnyire már előbb — fokozódtak a felsőbb és középosztálybeli, sőt az alsóbb osztályokhoz tartozó emberek igényei is. A régi egyszerűség annyira feledésbe ment, hogy a szükölködés, a nélkülözés mostohaságát érzik gyakran az emberek ott, ahol egykor még boldog megelégedésben élte volna napjait a népesebb család.

És ki nem tudná azt, hogy az átmeneti harcot, mely manapság mutatkozik a művelt államok munkapiacán, a népek őszinte megértése, s a különböző nemzetgazdaságok ellentétes irányu gazdaságpolitikájának kiegyenlítése, mindennél gyorsabban meggyógyítaná.

Ezért kell szembeszállni azzal a felfogással mintha súlyos fajdegeneráltság okozta volna az európai kultúrnépek születési arányszámának csökkenését. A német Harmsen pl. milyen szépen fejtette ki azt, hogy a dél-franciaországi ember fajilag erős és mégis szaporátlan, de viszont, ha a korhadtnak vélt törzsből családok Kanadába vándorolnak ki, felébred bennük a gyermekek után való vágy. A tudat egyelőre talán kiveszett, de gyökeresen nem vesztetett ki az emberekből arra vonatkozólag, hogy csupán láncszemek az élet folytonosságában. Elfelejtik, de majd ismét eszükbe fog jutni, hogy az életet tovább kell adni az utódoknak, mert az életnek ez az igazi célja.

Magyarországon is kétségtelenül kevesbednek a barátai annak a gondolatnak, amelyet a mi Apáthynek hirdetett, hogy t. i. a születések változatossága nélkül nincs élet, mert csak a gyermekekben gazdag családokból válnak ki azok a sokoldalú és alkalmazkodni tudó kiváló emberek, akik a nemzeti szellem előrevivői is lehetnek.

Apáthynak ma is frissen hangzó intelme az, hogy az egészen független elemek számát kell minden eszközzel szaporítanunk. Azokét, akik szinte csak a maguk vagy szűkebb családjuk számára dolgoznak és termelnek. A földművelő gazda a népesség igazi fundamentuma, mert amellett, hogy a földet megmunkálja és állatokat tenyészt, kereskedik, kisebb ipari munkát is elvégez, s mintegy ezermestere az életnek. Nem úgy, mint a bár kitünőbb gyári munkás, aki legtöbbször szakmunkájának csak kis részét ismeri és érti.

Bölcs gondolatok ezek. Annál inkább fájó, hogy manapság Európa kultúrnépeinek szemében annyira idegen, követésre nem méltó példa a japán nő, aki a legnagyobb áldozatok árán is arra törekszik, hogy sok gyermeke legyen. Pedig bizony, ha a születések számának hanyatlásában nem lesz fordulat, amint a születési arányszám csökkenésének viszedelme jobban elharapózik a vidéki, a falusi népesség körében, hamarosan fenyeget majd a mezőgazdasági-
lag megművelt területek elnéptelenedése, amivel együtt járna a föld értékének csökkenése.

Franciaországban már régóta érzik ezt. A mezőgazdasági népesség tömegeinek megritkulása azonban előbb-utóbb az ipari termelésben is éreztetné a hatását. Megfogyatkoznak a munkáskezek s ha a nagy nemzetek ideig-óráig bevándorlás útján gondoskodnak bár a szükséges munkaerőkről, a mesterséges vérfelfrissítés hatása jelentkezhetik a nemzeti egység megsebesülésében.

Különösen a német népességi tudomány (főképpen a jeles Burgdörfer, de mellette Kahn is) fejtette ki azokat a hatásokat, melyek a népesség felépítésében a lakáspiacon, sőt a tőkeképződés terén is jelentkeznek a születési arányszám tartós csökkenése nyo-

mán s megfestették azt a katasztrófát is, mely pl. az öregségi biztosításra vár.

És mind tisztábban körvonalozódik az a nagy igazság, hogy túlnépesedésről nem csupán emelkedő vagy éppen rohamosan növekedő, hanem stacionär vagy sülyedő népességnél is szó lehet. Akkor, ha az élelem bősége, talán a mesterségesen felfokozott megélhetésszínvonal miatt inkább csökkent, mint a népesség száma. A népességi optimum, — ezen az a népességi szám értendő, mely adott gazdasági viszonyok mellett leginkább biztosítja számára a természeti erők kihasználását, — csalóka fogalom. Könnyen megeshetik, hogy valahol túlnépesedésről, a munka produktivitásának csökkenéséről beszélnek és szinte érzik is annak nyomását, pedig a gazdaságtársadalmi élet strukturájának kisebb mértékű megváltozása után elmulnék az emléke a gondoknak.

A születési arányszám eltérő alakulásából tulajdonképpen veszély származik arra a népre, melynek szaporodása eltunyl. A malthusista liga is érezte ezt s azért még 1919-ben mozgalmat indított arra, hogy a Nemzetek Szövetségének szabályai népesedéspolitikai záradékkal egészíttessenek ki. Kötelezze magát, úgymond, minden nemzet, mely a Szövetség tagjai körébe óhajt lépni, hogy születési arányszámát úgy szabályozza, hogy népe kényelemben élhessen meg saját területén. A népesség növekedése — folytatja a liga, — nem lehet területi követelések jogcíme, s arra sem adhat jogot, hogy a fölös népességet más államokra erőszakolják. Ez a törekvés azonban mintha a neo-malthusista mozgalom kudarcának a bevallása volna. Így csak egy lépés választ el attól, hogy a mozgalom a nemzeti eszme szolgálatában egyéb pozícióit is feladja.

Véleményünk szerint nem biztat sikerrel a jeles

Balásnak az a gondolata, hogy világegyezményel alapíttassék meg az egyes országok részére esedékes népességeinek a száma. A terjeszkedő, emelkedő népek nem teszik meg azt a szivességet az előttük járó, de kényelmesebb népeknek, hogy utóbbiak nyugodt álma érdekében lemondjanak nemzeti törekvéseik egyik legfontosabb eszközének erősítéséről. S egyébként is, a különböző gazdasági és kulturális fejlettségű népek számára nem lehet könnyű szerrel meghatározni a népességi keretüket. Az a népesség, mely Európa nyugati felében kívánatos, de amely esetleg félénk, óvatos lelkekben már túlnépesedés érzetét váltja ki, másutt nem látszik olyan határnak, melyen a népesség száma túl ne emelkedhetnék. Bármily szépen is módoltatnék ki a nemzeteknek Balás által felvetett népesedéspolitikai kartelje, a valóságban léptenyomon megbillennék az egyes államok népességi színvonalá, s a kisebb népességű államoknál gyakran újból jelentkeznek a veszély.

Mert, ha fentebb azt az álláspontunkat is hangoztattuk, hogy a faj kifejezett degeneráltságával nem magyarázhatjuk a születési arányszámok csökkenését, mégsem vethetjük el magunktól egészen azok gondolatát, akik abban mégis csak a nép biologiailag érzékelhető bizonyos átmeneti betegségének a jelét látják. Az idegességből is kigyógyul az ember. Mégis betegség az. A mult számtalan példája igazolja, hogy az emelkedő társadalmakban a gyermekek száma sok, mert így szerzi meg a társadalom a tartalékot hatalma növelésére, s viszont az ellanyhuló akaratu társadalmakat kevésbé táplálja a születésekből kisugárzó emberi bizalom és erő.

Igazat kell adnunk az olasz Gininek abban is, hogy nem lehet összefüggésbe hozni a születések arányszámának csökkenését a munkanélküliséggel. Az

utóbbi nem következménye az előbbinek. Mert más-kor élénk születési mozgalom előzte meg a munkanél-külséget vagy legalább is volt annak kísérője. Mond-hatnók-e manapság azt, hogy a munkanélkülség, a nyomor által könnyelművé tett emberek oktalan erő-pazarlása ad újabb meg újabb gyermekeknek életet? Vagy mondhatjuk-e azt, hogy az 1930-as éveket megelőző 20—25 évben volt olyan erős Nyugat- és Közép-európa születési mozgalma, hogy annak egész-ségtelen, rendkívüli nagysága okozta volna egy ember-öltő multán a munkapiacon a torlódást.

Talán messzire megy Gini gondolatfűzésében ak-kor, mikor felveti a kérdést, hogy mi az élet szebbik célja, a gyors, rohanó pálya: az örökké változó virág-mezők illatának beszívása, vagy pedig a hosszú, unal-mas élet, a beteges tengődés. De kétségtelen, hogy korunk humanizmusa gyakran álhumanizmus. A ha-landóság és a csecsemőhalandóság megzabolázásával gyakran sokat költünk veszendő értékek megmenté-sére, de nem nyújtunk istápolást bátor, nagyszerű törzsek megőrzésére, amelyek épsége az egyetlen zá-loga a nemzet igazi értékei továbbfejlesztésének.

Nem mernők követni Balást, aki a közérdekű szü-letés fogalmát vetette bele legújabb munkájában is, most némileg más szövegezéssel, mint valaha, a népe-sedéspolitika gondolatainak szűrőjébe. A szülési kö-telesség gondolatának népszerűsítéséhez olyan gyöke-resen átalakult társadalom volna szükséges, melyet a nyugateurópai kultúra korszakában a civilizált világ-ban aligha lelünk meg.

De rendelkezésre állanak a népesedéspolitikának bizonyos eszközei, melyek révén mégis csak belenyul-hatunk a születési szám alakulásának boszorkány-konyhájába. Erre pedig annál inkább szükség van, mert a népesség számának egészséges fejlődését való-

ban csak az ú. n. piramisalaku kormegoszlás biztosíthatja, — amikor a gyermekréteg a legszélesebb s utána egyenletesen csökkenik a többi korok képviselőinek a száma. Kisebb értékű a harangalaku kormegoszlás. A fiatalabb korosztályok ugyan ekkor is a legnépesebbek, de közülük az egészen zsenge koruak tömege mégis kisebb, mint az utánuk következőké. A legkedvezőtlenebb azonban az ú. n. urnaszerű kormegoszlás; az ifjabb korosztály képviselőite itt háttérbe szorul, — azoké a korcsoportoké pedig, melyek a termelő munkából már nem veszik ki részüket, a kelleténél nagyobb. A népesedési politika legfontosabb célkitűzései közül való tehát az, hogy tervszerű akciókkal, gazdasági és szociálpolitikai eszközök fegyvertárának felhasználásával, a népesség fejlődésében a piramis alaku kormegoszlást lehetőleg tartósan biztosítsuk, vagy ha elvesztettük, újra meghódítsuk. A népesedéspolitika mai alakjában elsősorban a születési szám szabályozására irányuló politika.

X

MENNYISÉGI POLITIKA

A népesedési politika eszközeit, melyekkel az a népesség számának alakulására az értékesebb elemek számának növelésére kíván hatást gyakorolni, általában két nagy csoportra osztják. Beszélnek kvantitatív (mennyiségi) és kvalitatív (minőségi) népesedési politikáról. A két irányt közös tengelybe köti össze a fajegészségtan, mely elsősorban a népesség kiváló elemeinek a számát kívánja szaporítani, s térfoglalásuktól várja a selejtesebb elemek demográfiai súlyának csökkenését. A fajegészségtan tehát jól átgondolt nemzeti és faji szempontokat követő népesedéspolitika. A mennyiségi és minőségi népesedési politika eszközei egyaránt fontosak. Az előbbi rendszere mégis

előbbre való, — különösen akkor, ha a népesedési politika középpontjába a születési arányszámok emelésére irányuló akciókat tesszük.

A születési arányszám kérdésének perdöntő jelensége miatt hangsúlyozzuk mindenekelőtt azt, hogy többnyire elhibázott törekvés manapság — Európában mindenesetre — az, mely a népesség demográfiai egyensúlyát a vándormozgalom révén kívánja biztosítani. Bevándorlás segítségével a gazdasági élet által megkivánt munkaerőket megszerezhetjük idegen munkapiacról. Behívhatjuk azokat időleges munkavállalásra, vagy nyújthatjuk nekik a tartós letelepedés ígéretét is.

Ez az út mégsem ajánlatos az egységes fajú nemzetek számára: ha a bevándorolt új elemek fel is szívódnak a nemzet törzsébe, olyan tulajdonságok válnak ki idővel a faj jellemében, melyek elütnek a törzsökös tulajdonságoktól. Hiába könnyítik meg a jövevények számára az állampolgárság elnyerését — mint pl. a világháború után Franciaországban — a bevándorlás olyan fegyvere a népességpolitikának, melyet a gazdasági szükségesség talán parancsol, de gyakran ellene egyenesedik fel a nemzet jól felfogott önérdeke.

Nem csoda, hogy a bevándorlás kérdésében idővel olyan államoknak felfogása is erősen megváltozik, melyek népességének kialakításában pedig szinte döntő szerepet vittek a máshonnanjöttek. Az Észak-amerikai Egyesült Államok kormánya a világháború után nemcsak az amerikai munkapiacot védelmezte a bevándorlás új meg új szabályozásával, hanem a bevándorlási kontingens tervszerű megállapításával azt is el tudta érni, hogy az Unió szempontjából kívánatosabb területek népességéből jelentkezzenek többen az Egyesült Államok munkapiacán.

A demográfiai egyensúly biztosításának másik eszköze a bevándorlás fordított mozgalma: a kivándorlás. Erről tulajdonképpen csak akkor lehetne szó, mikor a népesség gyors szaporulata olyan felesleget termel, melyek foglalkoztatására otthon nincs alkalom. A világháború után azonban éppen Magyarország elszakított részein feltűnedeztek a kivándorlásnak egykor jól ismert egyéb okai. A politikai üldözés Csonka-Magyarország területére való kivándorlásra kényszerített sok százezer magyart a Felvidékről, Erdélyből és Dél-Magyarországból, — sokat pedig vérrokonaink közül más világrészek felé szórt el.

A kivándorlás lehet tervszerű vagy tervszerűtlen. Lehet együttes vagy társas. Történhetik az állam intervenciójával vagy anélkül. Irányulhat idegen állam területére. S lehet szó gyarmatosításról, mikor az állam saját gyarmatain gyökereztetni be népességének feleslegét. A gyarmatosítást a népesség kiegyensúlyozásának eszközei közül mindenesetre a legszerencsésebbnek tarthatjuk. A gyarmatokon letelepülők kapcsolata az anyaországgal nem szűnik meg, — ami legalább is problematikussá válik többnyire akkor, ha a kivándorlás idegen államok szuverénítésének hódoló területek felé irányul. A gyarmatokra való kivándoroltatással természetesen olyan államok vezethetik le fölös népességüket, melyeknek maguknak van gyarmatbirodalmuk. Magyarország nem.

Megmaradt azonban a kivándorlás s Magyarország népességi történetének emlékezetes évei az 1876—1914. évek, mikor az amerikai kivándorlás hullámgyűrűje országunk területét tartotta megszállva.

Addig, amíg a kivándorlás nem ölti fel a népbetegség jellegét és csak az otthon megfelelő munka-

alkalmat nem találó munkaerők helyezkednek el külföldön, nem feltétlen veszedelme az a népesedésnek. A múlt században az európai államok többnyire meg is engedték a kivándorlást, — csak bizonyos ellenőrzésnek vetették alá. Persze ekkor is volt a kivándorlásnak hátránya: rendszerint a derekabb, vállalkozóbb szellemű elemek mondtak búcsút hazájuknak. Amint azonban a kivándorlás hatalmas arányai miatt — nem egy alkalommal Magyarországon is — a hazai munkapiac került zavarba, a kivándorlás haszna a nemzetgazdaság szempontjából veszteséggé változott.

A népesség demográfiai egyensúlyát létrehozó bevándorlásnak és kivándorlásnak tehát lehetnek előnyei, — de mögöttük ott ólálkodnak a hátrányok is. Az az ország, mely a határokon átcsapó vándormozgalom elkerülésével elégítheti ki munkapiacának szükségletét s tud kenyeret nyújtani kereső lakosságának, kedvezőbb helyzetben van, mint az, amelyikre ennek az ellenkezője áll.

Az ország népességének elsősorban — ha lehetséges kizárólag — a saját maga erőforrásaiból kell kitermelnie azt a készenlétet, melyre a hazai közgazdaság támaszkodik. A népesedési politikának mindent el kell követnie arra nézve, hogy elegendő számú hazai munkaerő álljon a termelés rendelkezésére s amellet a minőség szempontjából is a legmagasabb rendű.

A modern népesedési politika is főként a népesség emelésének eszközeit kutatja. E részben könnyebb is a helyzete, mint akkor, midőn a népesség számának csökkentésére irányuló eszközöket vizsgáljuk. Az a sík, amelyen a modern népesedési politika előbb említett harcait megvívja, természetesen sokkal szélesebb, mint aminő az ó- vagy kezdő újkori

népesedési politika intézkedéseiből élénk tárul. Lépten-nyomon előtérbe nyomul a családra alapított népesedési politika gondolata. Azé a politikáé, mely számol a gazdasági hátrányokkal, mely a nagyobb családot fenntartó szülőt terhelik s ezeknek a hátrányoknak enyhítésével, vagy más téren nyújtandó könnyítésekkel kívánja támogatni őket nemzetfenntartó munkájukban. Ezt a gondolatot kétségkívül szépen fejezi ki a weimari alkotmány, mely a családok társadalmi támogatását is az állam és a község kötelességévé teszi azzal, hogy a gyermekben gazdag családnak igénye támad olyan támogatásra, melylyel a köz szempontjából vállalt nagyobb terhe ki-egyenlítődik.

Sűrűn találkozunk ezen a téren már nem csupán javaslatokkal, hanem törvénybe foglalt intézkedésekkel is. Aligha okoz meglepetést, hogy Franciaország már 1913-ban törvényt hozott azoknak a szülőknek támogatására, akiknek legalább négy, 13 évesnél fiatalabb, gyermekük van s nem rendelkeznek elegendő anyagi eszközökkel gyermekeik nevelésére. Tíz évvel később ezeknek a gyermeknevelési pótlékoknak intézményét Franciaországban még tovább fejlesztették. A négynél több törvényes vagy törvényesített gyermek után egyaránt számot tarthatott a szülő a pótléokra, melynek összegét is emelték.

Az állam részéről nyújtott segítség mellett bizonyos multja van már annak a támogatásnak is, melyet előbb Franciaországban, később pedig már Belgiumban is a magánvállalkozás nyújt a kevésbé tehető családos és gyermekneveléssel is terhelt tisztviselőinek és munkásainak.

Avégből, hogy a vállalatokat ne sujtsa egyenlőtlen megterhelés; a vállalatok kiegyenlítő pénztárákat

állítanak fel s azok közvetítésével végzik ezeknek a pótlékoknak pénzügyi szolgálatát.

A Grotjahn-féle szülői biztosítás gondolata, a családi politika megvalósítására irányult törekvések egyik érdekes terméke, bizonyos vonatkozásban Franciaországban már hosszabb idő óta megvalósult. A Grotjahn-féle tervezet szerint a nőtlenek, illetőleg a gyermekben szegény családok megterhelésével kell előteremteni arra a fedezetet, hogy a 4 gyermeket eltartó apának az állam havonta 60 Márka segítséget juttathasson. Ennek a pótléknak az összege minden további gyermeknél még 10 márkával emelkedik.

A szülői biztosítás némileg más rendszerét iparkodott kidolgozni Zeiler. Ő is a szülők gyermektartásának gondjait akarja csökkenteni s az előbb említett források igénybevételével teremtené meg a fedezetet. Zeiler szerint a gyermek neveléséhez járó pótlék összegét a szülők egyéb forrásokból származó jövedelmének megfelelő arányban kell megállapítani s annyiban is emelkedő skála alapján, hogy a 14 éves korhoz közeledve több juttatassék a szülőnek, mint a gyermek első életéveiben. Zeiler úgy okoskodik, hogy a szülőknak mindenekelőtt támogatást kell juttatni a gyermekszületésnél. A tulajdonképpeni pótlék az első évben a szülők jövedelmének vagy keresetének 30 ezredrésze lenne, — legalább 50 márka, de 250 márkánál nem több. A gyermek 14 éves korában a pótlék 40 ezredrésze emelkednék fel, legalább 100, de legfeljebb 500 márkára.

Ezek a javaslatok azonban csak úgy, mint a konkrét francia próbálkozások is, véleményünk szerint olyanok, melyekre vonatkozólag a mult tapasztalatai félig-meddig azt igazolták be, hogy nem jár feltétlen siker nyomukban, — sőt gyakran sikertelenség jár. Azt sem hisszük, hogy ezek a pótlékok érdemes hatást

gyakoroltak volna arra nézve, hogy Franciaország születési arányszáma a világháború után megmaradt nagyjában régi magasságában. Valószínűbbnek tartjuk, hogy a Franciaországnak a világháború után megélenkült bevándorlási mozgalma hozta létre a natalitás terén a látszólag kedvezőbb alakulást. Úgy hisszük, ezekre az újkeletű szabályokra is nagyszerűen illik az az idézet, melyet valaha a jeles Ráth Zoltán alkalmazott a népesedéspolitika hasonló természetű intézkedéseire: *Vanæ sine moribus leges.*

Egyébként is sok esetben igazságtalan lenne közelebbi környezettanulmányok nélkül a nőtlen vagy hajadon, vagy akár a kevésgyermekű egyéneket is a népesedési politika fentebb kifejtett célkitűzéseinek érdekében szenvedő alanyokul kijelölni. Nagyon sok esetben az, kinek nem volt módja házassági kötelekre lépni, korántsem a saját maga szükségleteinek kielégítésére fordíthatja csupán jövedelmét, vagy keresetét, mert súlyos családi természetű kötelezettségek terhelik őt is. Más oldalról arra figyelmeztetnek, hogy a munkabérekérdés egységes szemléletének nagy akadályát jelenti az, ha a munkabér nagysága nem a végzett munka terjedelme vagy értékessége, hanem a munkálkodó alany családi viszonyai szerint állapítatik meg.

A család támogatásának Franciaországban más megnyilvánulását is látjuk. Az 1913. évi törvény a népes családok bútorát, fehérneműjét, ruháit és háztartási eszközeit mentesíti a végrehajtás alól. A különböző államok jogrendszerének sok más intézkedése szintén azt jelzi, hogy a gyermekek számának növelésében itt is, ott is az állam fontos érdekeinek védelmét látják. A magyar választójogi törvény szintén ennek az elvnek hódol akkor, midőn egyéb kellékek igazolása mellett választójogot ad annak a nőnek is,

aki az elemi népiskola negyedik osztályának sikeres elvégzését igazolja, vagy ezzel egyenlő értékű műveltség megszerzését, — feltéve, hogy három vagy több törvényes gyermeknek adott életet s legalább három gyermeke életben van.

XI

ADÓ- ÉS EGYÉB KEDVEZMÉNYEK

Lényegükben a családi politika gondolkörébe esnek bele azok a már tényleg megvalósított vagy egyelőre még csak javaslatként előttünk álló tervezetek, melyek az adóztatási politikát is olyan szintérnek tartják, ahol a népesedési politika elveit szóhoz lehet juttatni. Mindenesetre óvakodni kell itt bizonyos túlzásoktól. Mert hiszen a modern idők adópolitikája mind határozottabban fogyasztási- és forgalmi-adókra támaszkodik. Ezeknek az adóknak a hatását pedig, sajnos, annál súlyosabban érzi a család, minél népesebb.

Az ú. n. aggregény-adóknak nagyobb jelentőségük nincs. Viszont kétségtelen, hogy a kereseti és általános jövedelmi adóknak az összegét aránylag könnyen lehetne kapcsolatba hozni a család létszámával. Akár abban a formában, hogy a népesebb családok számára fokozatosan nagyobb és nagyobb összeget nyilvánít az állam adómentes létminimumnak. Akár a Schlossmann-féle javaslat szerint. Ennek az a lényege, hogy az adókiivetés a család egy-egy tagjára eső átlagos jövedelem vagy kereset alapján történjék. Valóban a gyermekben gazdagabb családok lényeges adóelőnyhöz juthatnának e rendszer révén azokkal szemben, akiknek gyermekük nincs, vagy akik csak kevés gyermekről gondoskodnak.

Az angol törvények 1920 óta a jövedelmi adó alapból minden adózónál általában 135 font sterlinget vonnak le, a házas embert pedig azáltal részesítik előnyben, hogy az adómentes jövedelem összege náluk 225 font sterling. A 16 évesnél fiatalabb vagy még iskolázott gyermekek közül az első 36, a többi pedig 27 font sterling adóalap-levonásra biztosít jogcímet. Az adórendszernek népesedéspolitikai irányban történő angol reformja elméletileg talán több sikert sejtet, mint a francia rendszer. Franciaországban 1920 óta a 30 évnél idősebb korban nőtlenek, hajadonok és elváltak adóalapját 25%-kal emelik, ha senkit sem tartanak el s 10%-kal azokét a házaspárokat, akik már két év óta együtt élnek és még nincs gyermekük. Az osztrák Mataja, akinek köszönhetjük a legértékesebb és legrendszeresebb népesedéspolitikai tanulmányok egyikét (*Lehrbuch des Volkswirtschaftspolitik* című nagy gyűjteményes munkájának *Bevölkerungspolitik* című tanulmányában) bölcsen mutat rá a modern jövedelmi adó-törvényeknek arra a nagy népesedéspolitikai hibájára, hogy a családtagok külön jövedelmét egybefoglalva jövedelmi adó-rendszere magasabb adókulccsal fogja meg azok jövedelmét, akik többen is keresnek, mintsem azokét a családokét, ahol a jövedelem forrása csak egy.

A magyar pénzügyi jog rendszerében az 1929. évi XXIII. t.c. az adómentes jövedelem összegét progresszíve emeli az egynél több gyermekes adózóknál. Legújabban pedig másik jogszabály (2600/1933. M. E. sz. rendelet) a négnél több gyermekű s jövedelem- és vagyonadó az adóalap csekély volta miatt nem fizető adózónál a törzsadók (földadó, házadó és általános kereseti adó) s ezek pótlékainak összegéből az ötödik gyermektől kezdve 5—5% adómérséklést biztosít. Ezekben az intézkedésekben azért

több a szociálpolitikai megértés, mint a közvetlen népesedéspolitikai cél.

Sűrűn találkozunk a népesedéspolitika javaslatai között azzal a gondolattal, hogy az államnak az örökösödési jog rendszerébe is bele kell nyulnia. Ezt a kívánságot majd csak a földbirtokkal rendelkező örökhagyókra vonatkozólag hangoztatják, majd pedig a mellett kardoskodnak, hogy az állam a meddő, vagy nem eléggé termékeny családfők végrendelkezési jogát csorbítsa meg s az örökséget egészben vagy részben a maga részére lefoglalva, szerezzen a maga számára olyan vagyontömeget, melyet népesedéspolitikai akciók számára felhasználhat. Hasonló gondolatoknak nálunk a jeles professzor Nékám, valamint Schneller is hive.

Mégsem hisszük, hogy ez az út volna az, mely a célt biztosítaná. A római császárságnak hasonló törekvései annak idején kudarcba fulltak. A római polgárok leszármazóinak számát egyáltalán nem szaporították azok az aggályok, hogy mi lesz a polgárok halála után vagyonukkal. De tegyük fel azt, hogy az emberiség gondolkodása azóta gyökeresen megváltozott. Akkor viszont tartani kell attól, hogy az örökösödési jog rendszerének olyan reformja, mely a magántulajdon kérdését erősen érinti, egyfelől sok embert arra fog ingerelni, hogy a jogszabályok kijátszását kísérelje meg. S ha azt nem is teszi meg, joggal lehet tartani attól, hogy a tőkeképződés ügyét nem fogja előnyösen szolgálni az a körülmény, ha a talán önhibáján kívül gyermektelen, vagy gyermekszegény embernek is éreznie kell, hogy nem családja, vagy legalább is nem kizárólag családja számára dolgozik, gyűjt és takarékoskodik. Az örökségi jog rendszerének aktiv népesedési politika szellemében történő megváltoztatása elé nyilván technikai akadályok

is ágaskodnak. Nem minden örökség áll pénzből, vagy egyéb könnyen megosztható értékekből. Gyakran ugyancsak nehézségekbe ütköznék, még a földbirtoknál is, a vérség jogán érdekeltek s az állam öröksésének kihatása.

Az örökségi jog rendszerében azonban mindenestre mégis adódik olyan rész, melynek kimerítő tételes jogi szabályozására szükség volna. A törzsöröklés kérdése ez. A szaporodás kérdésének tüzetes kivizsgálása sokfelé beigazolta azt, hogy a földműves népesség birtokos elemei azért korlátozzák gyermekeik létszámát, mert féltik a családi birtok oszthatatlanságát. A törzsöröklés intézményének jogi körülbástyázása sokat segítené ezen a téren.

Nem tartjuk azonban valószínűnek, hogy akár az utóbb említett eszköz révén is viruló születési mozgalmat lehessen teremteni a népességnek olyan rétegeiben, melyek megszokták, gyakran már szüleiknél is látták, a születések korlátozását. A népesedéspolitikai igazán hatályos eszközeit tehát azokban az elgondolásokban véljük felfedezni, melyek elsősorban jól kitervelt és következetesen véghezvitt belső telepítés segítségével kívánják tovább fejleszteni azokat az eleven erőket, melyek a gyors szaporodást mutató családi törzsek életében jelentkeznek.

Ezelőtt pár évvel, jól esik most utólag rá hivatkoznom, egyike voltam Magyarországon a keveseknek, akik a belső telepítés ügyének megszervezését nagy Darányi Ignácunk szellemében már akkor történelmi kötelezettségnek tartották. Azóta a telepítés kérdésének tárgyalása szalonképes, megoldása pedig kormányzati programmá vált s így talán tényleg sor kerülhet majd ennek a nagyszerű agrárpolitikai fegyvernek jelszavaktól mentes, de annál jobban megalapozott keresztülvitelére.

De óva kell intenünk az érdekelteket elhamarkodott, meggondolatlan lépések megtételétől. Társadalomátalakító célját a telepítés csak úgy tudja elérni s úgy várhatjuk tőle a népesedéspolitikai hatások kiváltását, elsősorban a születési arányszám csökkenésének megállítását, ha a telepítés rendszeres lesz s egymásra következő állomásai fokozatosan, észszerűen fognának egymásba. Helyrehozhatatlan hiba volna, ha a telepítés cégjegyzésével megakarnók ismételni az 1920. évben megindított szerencsétlen földreformot.

Az igazi telepítésnek a célja természetesen csak a közép- és kisegzisztenciák számának szaporítása lehet, de a gazdaságilag is erős, megbízható, nem pedig mankón járó egzisztenciáké, — s e mellett azoké, akik a fajfentartás szempontjából legalább néhány generáción keresztül zavartalan fejlődést ígérnek. Azokat a családokat kell telepítenünk s juttatnunk a saját élet napsütésének üdítő sugaraihoz, akikben meg volt eddig is a bátorság arra, hogy erős, izmos gyermekekkel ajándékozzák meg a hazát. A telepítési politikának a népesedési politika nagy gondolatának nevében kell dolgoznia. Egészen hibás utakra kerülne az, ha olyan népességi elemekből mérítene, amelyek már addig is tudatos csökkentői a születési számnak.

Azokat a családi törzseket kell tehát kiválasztani, melyekről hihetjük, hogy később sem alakulnak át, vagy legalább is nem néhány generáción keresztül, a nemzeti élet meddő, kiszáradt fáivá. Ennek a telepítésnek megszervezésére nincs szükség természetben lerovandó örökségi adóra s más hasonló mesterséges intézkedésekre, mint ahogy bonyodalmas megváltási eljárásokra sem. A telepítés egész nagyszerűsége összeomlanék, ha máról-holnapra tervezetnék a megvalósítása. A népesedéspolitikai érdekek szempontjait

is figyelő telepítés céljaira ma feles tömegben áll rendelkezésre könnyen megszerezhető, sőt fel is kínált földterület, melytől tulajdonosa szabadulni szeretne. De csínján kell bánnunk a megoldás ügyével s gondoskodnunk kell arról, hogy nemzedékeken keresztül mindig tudjuk telepes birtokhoz juttatni azokat a családokat, amelyek érdemesnek mutatták magukat erre a támogatásra.

A városi lakosság születési mozgalmának felrázása érdekében a népesedéspolitika művelői felhívják a figyelmet a lakásügy szerves reformjára. A lakásügy megoldása azonban részben már a minőségi népességi politika érdeklődési körébe vág. S talán felesleges is, hogy a mennyiségi népesedési politika népességnövelő eszközei közül többről említést tegyünk. Nincs szükség erre azért sem, mert végső eredményben az államok gazdasági és szociálpolitikájának egész hálózata gyakorol nagy hatást arra, hogy a népesség száma miképpen alakíttassék ki. A népesedési politikának a halandóság, vagy a népbetegség leküzdésével összefüggő egyéb eszközei félig-meddig szintén a minőségi népességi politika rekvizitumainak tárházába tartoznak.

Pár szót azonban szólnunk kell azokról az eszközökről, melyek révén az állam a népesség számát csökkentheti. A legfontosabb eszközök közül a kivándorlásról már megemlékeztünk. A születési szám tudatos csökkentésével a társadalom maga gondoskodik a népesség számának lejjebbszorításáról. Sokfelé, különösen a multban, találkozunk házassági tilalmakkal, vagy a házasságkötések megnehezítésével, mégis kétségtelen, hogy a népesség számának csökkentésére irányuló eszközök sorában a jövőben is nagyobb szerepe lesz a társadalmi megfontolásoknak, mint az állami akcióknak.

XII MINŐSÉGI POLITIKA

A minőségi népesedési politika gondoskodása három főirányra oszlik s bár az eddigi fejlődés szerint hatásaiban a mennyiségi népesedési politika mögött marad, éppenséggel nem lehetetlen, hogy a jövő idők ezen a téren ellenkező fordulatot hozzanak. A minőségi népesedési politika nagy súlyt vet a házassági jog bizonyos részletkérdéseire. Egyfelől sziklaszilárdan áll a monogam házasság álláspontján s elutasítja azokat a tétován jelentkező javaslatokat, melyek pl. a világháború veszteségének pótlására a többes házassági intézmény mellett törtek lándzsát. Másfelől azonban mindinkább utat tör a felfogás, hogy a házasságkötéstől lehetőleg távol kell tartani azokat, akiktől nem várhatunk kívánatos utódokat. Az Északamerikai Egyesült Államok egynémelyike már a világháború előtt megtiltotta a lelki betegek, az epileptikusok, stb., házasságkötését és Svédország 1915-ben követte ezen az úton. A sterilizálás kérdéséről már fentebb szoltunk.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni azt, hogy a népesség jövő kialakulása szempontjából mennyire fontos volna minél szélesebb körökben népszerűvé s később esetleg kötelezővé tenni Európa-szerte a házasságkötés előtti kötelező orvosi vizsgálatot. Sok szerencsétlen gyermek születését megakadályozhatnók és elfojthatnók nagy tragédiák kiindulását azzal, ha a házasságkötés minden tiszteletreméltó mozgalmát népegészségügyi szempontokból vizsgálat alá vehetnők.

Mindenesetre a minőségi népesedési politika jut akkor is szóhoz, amikor a kormányzat szűkebb korlátok közé igyekszik szorítani a nemi betegségek pusztításait, melyek születéscsökkentő hatása jól ismert

s amelyek a népesség satnyábbá tételére is döntő hatást gyakorolnak. A tuberkulózis elleni harc, melynek valóban olyan szép eredményei vannak Európaszerte, továbbá az ipari betegségek s különösen az ipari mérgezések elleni küzdelem, stb., mind mennyi olyan eszközök, melyek használatának gyümölcsei idővel a népesség minőségi tulajdonságait is át alakíthatják. A közegészségügyi igazgatás minél korszerűbb kiépítése tehát egyik legfontosabb részlete a minőségi népesedési politikának. Igaz, hogy addig, ameddig a születési arányszám olyan mélyen fekszik, mint napjainkban, a mennyiségi népesedési politikának is támaszpontja.

A lakásügy reformjáról már megemlékeztünk. De ki kell egészítenünk az amott elmondottakat azzal, hogy különösen a kerti lakások intézményeinek szeretetteljes felkarolása, a bércaszárnyák helyett a szabadban fekvő napsugaras családi házak építésének térhódítása szintén a népesedési politika ezirányu javaslatainak köszönhető, — bár ezen a téren még sok a teendő. A minőségi népesedési politika céljainak szolgálatában áll a kormányzat s a gazdasági élet szervező munkája akkor, mikor nem tömörít szinte minden ipari munkát a nagyvárosokba, hanem az ország vidéki részein szórja szét azokat az ipari telepeket, melyek a népfelesleget foglalkoztatják, nem szakítva ki egészen a falusi népet a maga sokkal egészségesebb környezetéből.

Abban a munkámban, melyben Budapest és Magyarország népességének fejlődését vizsgáltam, a gazdasági statisztika adatainak gazdag tárházával világítottam rá, hogy Magyarország népesedésének milyen szerencséje volt az, hogy a vidék, falu és város, gazdasági fejlődése a századforduló után csaknem olyan friss, eleven volt, mint a székesfővárosé.

A mennyiségi és minőségi népesedési politika eszközeit túlnyomó részt, mint láttuk az államhatalom tartja a kezében. De a társadalomnak is azok szellemében kell eljárni. S a társadalomra vár a legfontosabb szerep, annak a harcnak a megvívása körül, melyet a hanyatló születési mozgalmu Magyarországon is végig kell küzdeni. Mert nincs szó, nem lehet szó egyelőre Magyarországon túlnépesedésről. Az országban szunnyadó erők tiltakoznak a hanyatló születési arányszámmal szemben és szinte hangos szóval követelnek erőteljes, viruló születési mozgalmat. De ehhez azoknak az eszközöknek latolgatásán kívül, melyeket sorra vettünk, az is szükséges, hogy a népesség erkölcsi felfogása gyökeresen változzék meg.

IRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Malthus: Essay on the principle of population (magyar nyelven a M. Tud. Akadémia adta ki). — *Elster*: Bevölkerungswesen; Handw. der Staatswissenschaften II. — *Ráth*: Népesség és népesedés; Közg. Lexikon III. — *Wolff*: Bevölkerungsfrage; Handw. der Soziologie. — *Balás*: Népesedés, 1905. U. a.: Das neue Bevölkerungsproblem, 1932. — *Kovács G.*: A népesedés elmélete, 1908. U. a.: Vér és kenyér, 1918. — *Láng*: A statisztika története, 1913. — *Budge*: Das Malthusische Bevölkerungsgesetz etc., 1912. — *Fircks*: Bevölkerungsstatistik und Bevölkerungspolitik, 1898. — *Mombert*: Bevölkerungslehre, 1929. U. a.: Bevölkerungsentwicklung und Wirtschaftsgestaltung. — *Stoll*: Aufgaben der Bevölkerungspolitik. — *Leroy-Beaulieu*: La question de la population, 1913. — *Gini, Shirosi, Kuczynski, Baker*: Population, 1930. — *Burgdörfer*: Volk ohne Jugend, 1932. — *Grotjahn*: Geburtenrückgang und Geburtenregelung, 1921. — *v. Gruber*: Ursachen und Bekämpfung des Geburtenrückganges im Deutschen Reiche, 1914. — A m. kir. közp. stat. hivatal kiadványai között I. *Kovács A.* és *Laky*, a székesfővárosi statisztikai hivatal kiadványai között *Laky, Melly* és *Szél* tanulmányait.

NÉVMUTATÓ

Apáthy 58, 59	Levasseur 44
Aristoteles 30	List 40
Balás K. 57, 61, 62	Luther 30
Bertillon, id. 23, 44	Machiavelli 31
Bertillon, ifj. 44	Malthus 24, 29, 30, 35-42,
Besant 54	Marx 38
Boeters 56	Mataja 71
Borntraeger 51	Mill Stuart 54
Botero 33	Mombert 42
Brentano 43	Montesquieu 34
Budge 41	Nékám 72
Burgdörfer 28, 53, 59	Oppenheimer 41
Carey 40, 41	Pezenhoffer 50
Darányi 73	Pierson 54
Dumont 43	Place 54
Franklin 34	Plato 30
Gide 43	Ráth 69
Gini 61, 62	Schlossmann 70
Godwin 35	Schneller 50, 72
Gossen 43	Spencer 41
Grotjahn 68	Sundbärg 3-5, 23
Gruber 49, 50	Ulpianus 19
Harmsen 58	Verriijn Stuart 43
Kahn 59	Wagner 40
Kautsky 38	Wicksell 54
Láng 44	Wolff 42
Leroy-Beaulieu 44	Zeiler 68

TÁRGYMUTATÓ

Adóztatási politika 70 s k.	Demográfia 8, 12
Aggregényadó 70	Demográfiai egyensúly 64
Akarat szerepe 43, 44, 50,	Egészségügyi vizsgálat 19, 76
52	Fajegészségtan 49, 56, 63
Alkoholizmus 51	Faji degeneráltság 58, 61
Belső vándorlás 13	Foglalkozás 51
Bevándorlás 9, 64	Halandóság (nyers) 17
Békeszerződések 54	Halandóság (tisztá) 17
Birth Controll 55, s k.	Halandóság (standard) 18
Civilizáció 43	Halandósági tábla 19
Családok támogatása 67-69	Halálloki statisztika 20
Csecsemőhalálozás 18, 48	Halálozás 8, 16, 22

- Házassági termékenység 16, 45
 Házasságkötések 8
 Házasulók kora 51
 Ipari betegségek 77
 Jóléti teória 42, 53
 Kereszténység 30
 Kiegyenlítő pénztárak 67
 Kivándorlás 9, 65 s k.
 Kormegoszlás 63
 Közegészségügyi statisztika 20
 Kultúra 53
 Lakásügy 75, 77
 Lex Papia Poppeae 30
 Lex Zwickau 56
 Magzatelhajtás 55 s k.
 Minőségi népesedési politika 76 s k.
 Munkanélküliség 7, 62
 Nantesi edictum 34
 Neomalthusianizmus 50, 54, 55, 60
 Népbetegségek 19
 Népesedés 8
 Népeesség 8
 Népeesség csökkentése 43, 75
 Népeesség fejlődése 4 s k.
 Népeesség szaporítása 29, 30, 32, 40, 49, 63, 66
 Népeesség száma 3
 Népmozgalmi statisztika 11
 Népszámlálás 11
 Népvándorlás 31
 Nőemancipáció 50
 Optimisták 39
 Örökösödési reformok 72
 Mennyiségi népesedési politika 63 s k.
 Sterilizálás 56, 76
 Szaporodás (természetes) 9, 22
 Szaporodás (valóságos) 9
 Szaporodási arányszám 21
 Szocialisták 38
 Születések 8, 14, 22, 45, 46
 Születések alakulása 22, 45, 46, 49
 Születések szabályozása 51
 Születési szám (nyers) 14
 Születési szám (tisztá) 15
 Társadalombiztosítási statisztika 19
 Társadalmi kapillaritás 43
 Telepítés 32, 73, 74
 Természettudományi iskola 41
 Törzsöröklés 73
 Túlnépesedés 29, 38, 57, 60, 78
 Vallás 50
 Vándorlási arányszám (nyers) 20
 Vándorlási arányszám (tisztá) 20
 Vándorlási különbözet 12
 Városba özlés 13, 51
 Venereás betegségek 19, 51, 76
 Világegyezmény 61

MAGYAR
 TUDOMÁNYOS
 AKADÉMIA
 KÖNYVTÁRA

Magyar Tudományos Akadémia
 Könyvtára 36.32/195.1. sz.

